

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра практичної психології**

**Взаємозв'язок креативності та інтелекту молодших школярів, які
навчаються по освітній програмі «Інтелект України»**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 623 групи

Меленко Анна Миколаївна

Керівник:

кандидат психологічних наук,

доцент **Гуцуляк Н.М.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ доц. Радчук В.М.*

Чернівці - 2023

АНОТАЦІЯ

Меленко А.М. **Взаємозв'язок креативності та інтелекту молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».** – Кваліфікаційна робота.

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню та аналізу взаємозв'язку між креативністю та інтелектом у молодших школярів, які навчаються за освітньою програмою «Інтелект України». Дана освітня програма спрямована на розвиток інтелектуальних здібностей учнів початкових класів, але аспекти впливу креативності на інтелект та навпаки залишаються менш дослідженими.

У кваліфікаційній роботі проаналізовано підходи науковців до понять «креативність» та «інтелект», охарактеризовано структуру, функції креативності й складові інтелекту, окреслено психологічні особливості креативності дітей молодшого шкільного віку.

Проведене емпіричне дослідження спрямоване на вивчення загального рівня і складових креативності, рівня інтелектуальних здібностей та визначення характеру їх взаємодії у молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України». Доведено, що існує прямий взаємозв'язок інтелекту з креативністю досліджуваних учнів початкових класів. На основі отриманих результатів було розроблено рекомендації для батьків та вчителів, виокремлено способи розвитку і покращення рівня креативності молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».

Ключові слова: креативність, інтелект, освітня програма «Інтелект України», молодший шкільний вік.

ABSTRACT

Melenko A.M. The relationship between creativity and intelligence of junior school students studying under the "Intellect of Ukraine" educational program.
–Qualification work.

The qualification work is devoted to the study and analysis of the relationship between creativity and intelligence in junior school students studying under the "Intellect of Ukraine" educational program. This educational program is aimed at developing the intellectual abilities of primary school students, but aspects of the influence of creativity on intelligence and vice versa remain less researched.

The qualification work analyzed the approaches of scientists to the concepts of "creativity" and "intelligence", characterized the structure, functions of creativity, and components of intelligence, and outlined the psychological features of creativity of children of primary school age.

The conducted empirical research is aimed at studying the general level and components of creativity, the level of intellectual abilities, and determining the nature of their interaction in junior school students studying under the "Intellect of Ukraine" educational program. It has been proven that there is a direct relationship between the intelligence and creativity of the studied elementary school students. Based on the results, recommendations were developed for parents and teachers, and ways of developing and improving the level of creativity of younger schoolchildren studying under the "Intellect of Ukraine" educational program were identified.

Keywords: creativity, intelligence, educational program "Intellect of Ukraine", junior school age.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
1.1. Дефінітивний аналіз поняття «креативність».....	9
1.2. Складові елементи та функції креативності.....	16
1.3. Психологічні особливості креативності дітей молодшого шкільного віку.....	22
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	28
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ КРЕАТИВНОСТІ ТА ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ ПО ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ «ІНТЕЛЕКТ УКРАЇНИ»..	34
3.1. Специфіка компонентів креативності молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».....	34
3.2. Наукові підходи до визначення інтелекту та його структура.....	46
3.3. Індикація результатів кореляційних зв'язків структурних компонентів креативності та рівня інтелекту молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».....	53
3.4. Рекомендації батькам та вчителям щодо розвитку креативності учнів початкових класів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України»..	59
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нинішній світ змінюється з шаленою швидкістю. В матеріалах Всесвітнього економічного форуму 2016 року в Давосі зазначено, що більше, ніж половина сьогоднішніх учнів початкових класів працюватиме за професіями, котрих поки що навіть не існує. Наразі ця тенденція є незмінною. Враховуючи ці виклики, саме вміння адаптуватися до нових ситуацій, вирішувати нестандартні завдання, користуючись усіма можливостями інтелекту, є найціннішим умінням для фахівців з усіх сфер людської діяльності. Тим часом розумних, освічених, ерудованих, креативних людей у нашому суспільстві стає дедалі менше. Здавалося б, це повністю суперечить «прогресу та розвитку», які широко декларуються, але факт лишається фактом.

Уже є нормою, що шкільні програми, попри їхню перевантаженість, не надто розвивають інтелект, не «вчать учитися», даючи насправді мізерну кількість корисних і практично застосовуваних знань. До того ж саме через перевантаження шкільних (і дошкільних) програм інформацією та непотрібними й непрактичними завданнями діти не мають змоги зосередитися на засвоєнні необхідного мінімуму загальних знань та здобутті достатньої профільної кваліфікації і творчої компетентності. Кількість «умовно корисної» інформації і таких самих завдань тільки зростає, фактично не лишаючи можливості для розвитку мислячої інтелектуальної особистості.

Відповідно, зростає покоління людей, в яких закріплюються шаблонні, стереотипні форми мислення та дії, які не мають досвіду креативних способів діяльності, складних мисленнєвих операцій і форм поведінки, а отже, не розуміють користі навчання. Тому важливо не тільки розвивати сукупність знань і наукову перспективу, а й розвивати творчі здібності та навички самостійного пізнання і самореалізації, відповідних компетенцій настільки рано, наскільки це можливо. Це обумовлено необхідністю змалку дати учням досвід практичної користі й задоволення від навчання, а також закласти надійне підґрунтя на майбутнє, оскільки в початковій школі діти опановують

способи учбової діяльності, прийоми вирішення учбових завдань, якими користуються в майбутньому. І саме вік від шести-семи до десяти-одинадцяти років як найкраще підходить для закладення основ і розвитку абстрактного мислення, логіки, уяви, вміння креативно застосовувати та комбінувати різні підходи розв'язування завдань.

Тому пріоритетним напрямом освіти на даний момент повинен бути розвиток креативності учнів. Його необхідно реалізовувати в навчально-виховному процесі шляхом розробки науково обґрунтованих методик, створення умови для розкриття талантів, емоційних, розумових здібностей.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що проблема креативності знайшла відображення в працях Дж. Гілфорда, Е. Торренса, К. Роджерса, Х. Гейвіна, Р. Стернберга, Д. Лаверта, Дж. Рензуллі та інших. Заразом, особливості креативності в Україні розглядали О. Антонова, О. Дунаєва, О. Куцевол, В. Моляко, В. Павленко, В. Павлюх, Н. Посталюк, Л. Ткаченко, Т. Яценко та ін. Вчені зауважують, що поняття «креативність» не є тотожним поняттю «творчість», проте є невід'ємною частиною творчого процесу та інтелектуального розвитку. Саме креативність може бути включена в різні аспекти життя та діяльності людини.

Складові креативності досліджували Дж. Гілфорд, Т. Ембайл, Р. Стернберг, К. Урбан та ін. Психологічні особливості прояву креативності в молодшому шкільному віці вивчали В. Андрієвська, Л. Виготський, В. Давидов, О. Іщук, Т. Кудрявцев, Л. Онуфрієва, І. Шахіна та ін.

Зважаючи на недостатнє вивчення вищезначеної проблеми, її соціальну значущість та актуальність, було здійснено вибір теми кваліфікаційного дослідження: **«Взаємозв'язок креативності та інтелекту молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».**

Об'єкт дослідження: креативний потенціал особистості молодших школярів.

Предмет дослідження: взаємозв'язок креативності та інтелекту учнів початкових класів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне з'ясування особливостей взаємозв'язку креативності та інтелекту молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».

Для досягнення мети дослідження та перевірки сформульованої гіпотези необхідно розв'язати такі **завдання:**

1) узагальнити теоретичні дані щодо розуміння функцій і складових креативності та особливостей її розвитку у молодшому шкільному віці;

2) охарактеризувати особливості інтелектуального розвитку у контексті розвитку осіб молодшого шкільного віку;

3) емпірично виявити рівні розвитку й взаємозв'язок креативності та інтелекту молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України»;

4) розробити рекомендації батькам та вчителям щодо розвитку креативності учнів початкових класів;

5) систематизувати та узагальнити отриманий матеріал, сформулювати висновки.

Гіпотеза дослідження: існує взаємозалежність структурно-змістових характеристик креативності та рівня розвитку інтелекту молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».

Методи та методики дослідження. У процесі дослідження реалізовувався комплексний підхід, який передбачав поєднання наступних методів:

1) теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення і систематизація наукових підходів та положень з досліджуваної проблеми);

2) емпіричні (тестування, зокрема методики: опитувальник особистісної схильності до творчості Г. Девіса (модифікація Б. Пашнева), методика для діагностики невербальної креативності (Е. Торренс), методика «Домалюй фігури» (О. Дяченко), «Прогресивні матриці Равена»;

3) методи математичної статистики та інтерпретації емпіричних даних.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, теоретичного та двох практичних розділів, висновків та списку використаних джерел (61 найменування). Робота викладена на 71 сторінці машинописного тексту, проілюстрована 7 рисунками та 3 таблицями.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Дефінітивний аналіз поняття «креативність»

Сучасна теорія творчості перебуває на етапі розвитку, характеризується багатогранністю поглядів науковців і є сукупністю багатьох теорій, концепцій, теоретичних знань, тому тематика творчості, зокрема феномен креативності, на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими.

В. Павленко стверджує, що вперше термін «креативність» було вжито психологом Д. Сімпсоном у 1922 році. Дослідник зауважує, що креативність – це здатність людини відмовитися від стереотипного мислення, «здатність до руйнування загальноприйнятого, звичайного порядку походження ідей у процесі мислення». Один із перших науковців надав визначення креативності Дж. Као американський учений, професор Стенфордського університету Дж. Као: «Креативність – це цілісний процес генерації ідей, їх розвитку та перетворення на цінності. Цей процес поєднує в собі те, що люди називають новаторством». Вчений вказує одночасно на мистецтво генерування нових ідей і науку вдосконалення цих ідей до стадії відтворення реальності. [33].

Є. Гергель зауважує, що Дж. Гілфорд виокремив універсальну творчу здібність та назвав її креативністю. Вчений вказав на принципові відмінності двох типів мисленнєвих операцій. Мислення, спрямоване на знаходження єдино правильного вирішення задачі, було назване конвергентним. Тип мислення в різних напрямках, що шукає рішення різноманітними шляхами, названий дивергентним.

Дивергентне мислення може призвести до несподіваних і непередбачуваних висновків і результатів. Хоча доповідь Дж. Гілфорда, як президента Американської асоціації психологів, називалася «Креативність», з часом психологи прийшли до розуміння креативності та дивергентного мислення як майже синонімів. Креативність визначали як здатність генерувати

незвичайні ідеї, відходити від традиційного (шаблонного) мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації. [9].

Також проблемою креативності в ті часи займався Е. Торренс. Під цим поняттям вчений розумів здатність до гострого сприйняття недоліків, пропусків у знаннях, елементів, яких бракує. Вчений наголошував, що творчий акт поділяється на розпізнавання проблеми, пошук рішення, створення та формулювання гіпотези, перевірку гіпотези, її модифікацію і знаходження результату. В характеристику основних параметрів креативності вченим було внесено легкість, гнучкість, точність і оригінальність [61].

Р. Стернберг та Е. Григоренко під креативністю розуміли здатність відповідного ризику, готовність долати перешкоди, внутрішню мотивацію, терпимість до невизначеності та готовність кинути виклик думці інших, а творчим вважався той, хто має справу з невідомою і непопулярною ідеєю та правильно оцінює можливості її розвитку та потенційний попит [44].

За Р. Стернбергом та Григоренко Е., творчі прояви детермінуються шістьма основними факторами: інтелектом як здібністю; знаннями; стилем мислення; індивідуальними рисами; мотивацією; зовнішнім середовищем [44].

Є. Гергель пише, що Дж. Рензуллі трактує креативність як рису поведінки особистості, яка може виражатися в унікальних засобах виробництва продукту, успішному вирішенні проблем, нових підходах до вирішення проблем з різних точок зору, а М. Воллах під креативністю розуміє здатність розвивати оригінальні ідеї в момент виникнення нових проблемних ситуацій [9].

За А. Маслоу, креативність — це якість свободи, спонтанності та самоприйняття, що дозволяє індивідам повністю реалізувати свій потенціал. Згідно з його теорією, креативність — це якість, з якою кожен народжується, але більшість людей втрачає її через вплив навколишнього середовища. Дослідник вважає інтелектуальну обдарованість необхідною, але недостатньою умовою творчості [28].

Дослідники Т. Любарт, С. Пакто, А. Жак, Х. Карофф зазначають, що аспект «креативності» включає ідею експериментування з новими результатами, які досягаються в процесі творчості. За його словами, креативність — це здатність генерувати нові ідеї в межах конкретної теми. Ці результати мають бути новими в тому сенсі, що вони не тільки копіюють те, що вже існує [57, с. 340].

За визначенням К. Шмідта, креативність характеризує діяльність суб'єкта, яка веде до створення нових продуктів. Креативність як важлива людська якість - це здатність бути винахідливим, генерувати ідеї або знаходити багато нових рішень проблеми, генерація нових та цінних ідей та концепцій. Креативність виявляється в багатьох сферах людської діяльності протягом усього життя. Вчений підкреслює, що термін «креативність» стосується лише людини, а не продукту творчих процесів [59].

Д. Леонард і В. Свеп зауважують, що креативність – це процес розробки та реалізації нових ідей, які можуть бути корисними. Науковці вважають, що, оскільки творчість — це не талант, її можна розглядати як цілеспрямований процес, а для її організації потрібен підхід, який найкращим чином використовує таланти, досвід і кваліфікацію особистості [56].

В. Павленко стверджує, що, згідно з концепцією взаємозв'язку креативності й інтелекту американських психологів М. Воллаха й Н. Когана, креативність особистості проявляється у звичних умовах і пов'язана з її інтелектом [33].

Л. Виготський вважає, що креативність – природна якість людини, яка існує з народження людини, це її вища форма діяльності, характеристика особистості. Завдяки творчості людина виражає і змінює свій внутрішній світ [6].

Б. Теплов підкреслює, що під креативністю слід розуміти створення чогось суб'єктивно нового (значущого), створення невідомих раніше деталей, які по-новому характеризують створюваний образ, інших дій; застосування

засвоєних раніше способів зображення або засобів виразності у новій ситуації; прояв ініціативи в усьому [45].

Провівши дефінітивний аналіз поняття «креативності», виявлено, що в сучасних наукових матеріалах дане поняття трактується по-різному. Наприклад, у психологічній енциклопедії, креативність (англ. creative – творчий, лат. creatio – творення, створення) – це здатність людини породжувати незвичайні ідеї, знаходити оригінальні рішення, відхилятися від стереотипного, звичного для всіх мислення [43, с. 157].

Українська «Енциклопедія освіти» трактує поняття «креативність» як творчий розум, творчий потенціал особистості, творча здатність, що виявляється не тільки в продукті оригінальної діяльності, а й у мисленні, почуттях, спілкуванні з оточуючими [21].

У великому тлумачному психологічному словнику за редакцією Н. Побірченко поняття «креативність» розглядається як розумові процеси, що ведуть до рішень, ідей, осмислення, створення художніх форм, теорій або будь-яких продуктів, які є унікальними й новими [38].

С. Яланська та Т. Пільгук зауважують, що креативність є природною функцією мозку, і за умови наявності особливих здібностей до певної діяльності, вона буде проявлятися і реалізовуватися у повсякденній діяльності. Креативність може проявлятися в будь-якій діяльності, а результатом цього процесу є не тільки конкретний продукт чи ідея, а й сама дія [52].

В. Павлюх звертає увагу на те, що в науковій літературі зустрічається поняття «креативність», як подібне явище до слова «творчість». Проте, слід зазначити, що творчість і креативність – не однакові поняття. Існує тенденція до розділення понять «креативність» і «творчість», творчість застосовується в більш широкому контексті. Основа творчого процесу - це натхнення та здібності. Основою креативності є прагматизм – практичність і корисність оригінального продукту.

Науковець зауважує, що існує різноманіття визначень креативності, але зазвичай її розглядають не як, а як одна із якостей особистості. Творчий потенціал закладений та притаманний кожній особистості. Креативність є невід'ємною складовою сучасних явищ особливо, коли відбуваються динамічні зміни у всіх сферах життєдіяльності. Тому людина, якій властиво мати нове бачення та імпровізувати, іншими словами – креативна особистість, має вищу цінність в сучасному суспільстві [36].

Під креативністю О. Антонова розуміє загальну здатність особистості до інновацій та творчості в різних сферах діяльності. Креативність – це не тільки властивість створювати щось нове, але й створення чогось нового та значущого [3].

Слушною є думка С. Максименко, який описує креативність як здатність до творчості, спроможність генерувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко розв'язувати проблемні ситуації [25; 26].

Власну думку висловлює О. Дунаєва, яка вважає, що креативність – це здатність особистості сприйняти проблему й, використовуючи найкращі для цього можливості, генерувати новий, відмінний від інших продукт соціальної значущості [12, с. 6].

О. Кучерявий розглядає креативність як інтегральну властивість у вигляді здібності, що дає змогу людині здійснювати предметну діяльність. Креативність є результатом природної й соціальної активності, зовнішнім виявом якої виступає праця або доцільна діяльність, що органічно включає свідомість і спілкування, які проявляються у формі пізнавальної та комунікативної діяльності. Здатність до творчості невіддільна від здатності до праці. Творча активність історично виникає з трудової активності, формуючись і розвиваючись на її основі. Праця – її зміст, характер, ставлення до неї - обумовлює розвиток креативної особистості [24].

Л. Ткаченко підкреслює процес взаємодії креативності з особливими умовами виховання та навчання, визначаючи власне такий феномен як

здатність особистості бути різноманітною, гнучкою та інноваційною в процесі власного мислення, яка передує процесу творчої діяльності [46].

О. Антонова визначає креативність як творчі якості особистості, які проявляються в сферах: мисленнєвій, розмовній, чуттєвій, деяких сферах діяльності; характеризує людину в загальному або ж її окремі сторони. Це властивість продукувати нові нестандартні ідеї, відходити від звичайних схем мислення, миттєво реагувати та вирішувати проблемні ситуації. Креативність вважається найважливішою і відносно самостійно складовою таленту [3, с. 28].

С. Сисоєва розглядає креативність як творчий дар, сукупність індивідуальних здібностей. Вчена визначає конкретний рівень і тип розвитку творчих якостей, пізнавальних процесів, мислення, знань, умінь, навичок особистості з урахуванням певних об'єктивних умов. Креативність як багатогранне явище інтегративного характеру не лише визначає об'єктивні перспективи творчого розвитку, а й забезпечує функціонування самого поля людської творчості. Креативність різною мірою проявляється в різних видах діяльності, це пояснюється тим, що в даному феномені присутні різні методи реалізації, походження, рівні обізнаності та стабільність [41, с. 245].

Т. Яценко вважає, що креативність – це не деякий набір особистісних властивостей, а реалізація людиною власної індивідуальності. Відповідно, креативність і являється виявом такої індивідуальності. Властивості креативності за своєю суттю процесуальні, оскільки вони не припускають існування матеріального чи ідеального продукту. Креативність виявляється в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії і завжди спрямована на інших. Отже, креативність – це презентація власної індивідуальності іншим [53].

Важливим для дослідження є думка О. Войтенко, що креативність може проявлятися в одній і тій же особистості в різноманітних видах діяльності. Зокрема, креативність вважається не як окремий елемент, а як сукупність різних здібностей і навичок, кожна з яких різною мірою виражає свою індивідуальність [7, с. 18].

Серед сучасних психологів, які займаються проблемами розвитку творчої особистості, слід назвати В. Моляко, який запропонував власну концепцію формування творчої особистості та реалізації її творчого потенціалу. Вчений визначає креативність, яка перш за все характеризується створенням того, чого раніше ніколи не існувало, тобто оригінальністю, і характеризується створенням того чи іншого продукту, який за формою і змістом суттєво відрізняється від інших продуктів такого ж призначення. Але основним є те, що психолог розглядає творчість як процес, який суб'єктивно переживається по-новому. Якщо з філософської та соціально-економічної точки зору має сенс розглядати креативність як діяльність пов'язану зі створенням нових продуктів, яких ніколи раніше не існувало, то з психологічної точки зору важлива саме новизна. Креативний потенціал науковець визначає як інтегративну характеристику особистості, що характеризує ступінь можливостей творчої діяльності, бажання та здатність до творчої самореалізації та саморозвитку [29].

В. Моляко показує загальну структуру творчих можливостей, вона включає такі елементи, як: інтерес, його спрямованість та періодичність; задатки, нахили, які виявляються у наданні переваг чомусь; допитливість, бажання створити щось нове; прояв загального інтелекту; швидкість засвоєння нової інформації; наполегливість, цілеспрямованість, працелюбність; порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю певної діяльності; здатність реалізовувати оригінальні стратегії та тактики вирішення різноманітних проблем і завдань та знаходити вихід зі складних, нестандартних та екстремальних ситуацій [29].

В. Моляко вважає, що, узагальнюючи підходи до розуміння поняття «креативності», доречно зауважити про наступні:

– суб'єктивний – здібність особистості до виявлення відмінно новітніх варіантів вирішення завдань, орієнтація на новизну в житті людини. Таким чином креативність порівнюється з творчим потенціалом, який є основою творчої здібності.

– об’єктивний – передбачає, що креативність є результатом власної праці та зусиль людини і водночас має соціальний характер. При такому підході креативність співставляється з творчістю. Враховуючи особливості обох підходів, вчений визначає креативність як інтегративну якість особистості, яка є і суб’єктивною передумовою, і показником креативності особистості в усіх сферах діяльності [30].

Визначаючи поняття «креативні здібності», В. Юркевич розглядає їх як комплексні можливості у скоєнні діяльності і дій, спрямованих на творення нових продуктів [51].

В. Павленко зауважує, що креативність є не тільки психологічним, але й педагогічним явищем, тому що індивідуальна активність і продуктивність залежать від механізмів, які сприяють розвитку креативності. Це риса характеру, яка на даному етапі педагогічного розвитку визначається не тільки здатністю до творчості, а й комплексом інших якостей особистості. Креативність як риса людини широко розуміється в рамках індивідуального підходу, що дозволяє трактувати цю рису як таку що розвивається [35].

Отже, креативність, як властивість особистості, має інтегративний і багатоаспектний характер. Вона характеризується процесом і результатом розвитку неповторної індивідуальності особистості в процесі творчості, але є не самоціллю, а необхідністю накопичення та реалізації власного творчого потенціалу в новій сфері. Водночас результатом творчості можуть бути різні обставини, засоби, дії, почуття та емоції людини. Унікальність внутрішнього та зовнішнього світу людини також гарантує її здатність бути творчою особистістю.

1.2. Складові елементи та функції креативності

Аналіз наявних визначень поняття «креативність» показує, що вони відрізняються за основними компонентами, що перебувають у центрі

вивчення. Такими найчастіше є або продукт, або процес, або здатність, або риса особистості, або сукупність особистісних і соціальних чинників.

Є. Гергель зауважує, що Дж. Гілфорд виділив чотири головних аспекти креативності:

- 1) оригінальність – здатність створювати віддалені асоціації, нестандартні відповіді;
- 2) семантична гнучкість - можливість визначити головну якість об'єкта і запропонувати нові способи її реалізації;
- 3) образно-адаптивна гнучкість – зміна форми стимула так, аби створити в ньому нові ознаки і можливості для використання;
- 4) семантична спонтанна гнучкість – створення різних думок і планів у нестандартній ситуації.

Таким чином, загальний інтелект не входить в структуру креативності. Також Дж. Гілфорд виокремлює шість аспектів креативності:

- 1) спроможність до визначення і постановки проблем;
- 2) здатність до продукування значної кількості різноманітних ідей;
- 3) гнучкість - створення несхожих одна до одної ідей;
- 4) оригінальність – можливість дати нешаблонну відповідь на подразники;
- 5) спроможність покращити об'єкт, додаючи деталі;
- 6) вміння розв'язувати проблеми, тобто спроможність до аналізу і синтезу [9].

За Р. Стернбергом та Е. Григоренко, креативність визначається шістьма головними аспектами: 1) інтелектом як хистом; 2) знаннями; 3) стилем мисленнєвих операцій; 4) індивідуальними аспектами; 5) мотивацією; 6) зовнішнім середовищем. Варто звернути увагу на те що інтелектуальна здібність є базовою. Для креативності дуже вагомі такі аспекти інтелекту:

- 1) синтетична здібність – новизна в визначенні проблеми, руйнування меж повсякденної свідомості;
- 2) аналітична здібність - визначення ідеї, яка варта подальшого розвитку;

3) практичні здібності - здатність переконати інших у цінності ідеї [44].

Є. Гергель пише, що відомим дослідником, професором університету Ганновера у Німеччині К. Урбаном створено компонентну модель креативності, яка передбачає виділення шістьох компонентів креативності, вони відносяться до двох груп:

- когнітивні: дивергентне мислення та дивергентні дії (дивергентним у психології називають альтернативне мислення, що відступає від логіки); загальні знання; основа спеціальних знань і специфічних умінь;

- особистісні: концентрація та ентузіазм до роботи; спонукання; толерантність і відкритість до невизначеності.

Також Є. Гергель зауважує, що складові креативності були виокремлені ще Дж. Гілфордом: швидкість (легкість, продуктивність) - характеризується чисельністю ідей, що виникли за одиницю часу; оригінальність – здатність створювати ідеї, які мають різницю на відміну від загальноприйнятих; гнучкість мислення – здатність висувати різні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до іншого та використовувати різні стратегії вирішення проблеми, розробляти та вдосконалювати – творчі рішення потрібно таким чином, щоб воно могло бути повідомлене значущим іншим [9].

Професор Гарварда Т. Ембайл пропонує модель креативності, яка створена на взаємодії трьох аспектів:

1) навички, пов'язані з предметною областю (domain-related skills) – предметні знання, предметні технічні навички та таланти;

2) креативні навички (creativity-related skills) – робочий стиль мислення, евристики для генерування відмінних ідей та риси особистості;

3) мотивації – бажання зробити щось заради себе або інтерес до діяльності конкретної людини в певний час. Науковець зауважує роль внутрішньої мотивації, яка виникає як реакція особистості на внутрішні особливості поставленої задачі [54].

Дещо інший підхід, як пише Є. Гергель, обрав Д. Треффінджер для розкриття компонентів креативності; оскільки за основу взято динамічне поєднання чотирьох головних складових:

- 1) характеристики (створення ідеї, дослідження ідеї, сміливість при дослідженні ідеї, і увага до свого внутрішнього голосу.);
- 2) операції (техніки та методи генерації і аналізу ідей, вирішення завдань та прийняття рішень);
- 3) контекст (культура, клімат і фізичне середовище, в якому живуть люди);
- 4) результати (продукти та ідеї) [9].

Велику увагу проблемі креативності приділяють українські дослідники, зокрема О. Дунаєва [12], В. Моляко [29], О. Куцевол [23]. Вітчизняна дослідниця О. Дунаєва креативність розглядає в таких підходах: 1) як процес; 2) як продукт; 3) як особистість (творчі здібності людини); 4) як середовище (області, структури та соціальні контексти, які формують вимоги до продуктів творчості.); 5) як проблему, що підлягає вирішенню (креативність виокремлює такі складові педагогічної креативності:

- 1) внутрішній – мотиваційний (прагнення до нового, гуманістичні настанови), когнітивний (загальні професійно-педагогічні знання, знання теорії педагогічної творчості), рефлексивний (усвідомлення та сприйняття невизначеності).

- 2) зовнішній - організаційний (соціальна спрямованість, створення стимулюючого та творчого середовища), активний (дивергентне та системне мислення, комунікативні навички), продуктивний (демонстрація прикладів результатів ПК, креативне розв'язання навчальних завдань) [12].

В. Моляко називає такі основні параметри креативності:

- 1) оригінальність – здатність генерувати віддалені асоціації, незвичайні ідеї та реагувати на подразники незвичними способами;
- 2) проблемність – властивість розпізнавати проблеми та справлятися з ними;

3) продуктивність – схильність продукувати значну чисельність ідей;

4) гнучкість – чутливість до протиріч, здатність генерувати різноманітні та ексклюзивні ідеї, здатність швидко переходити від однієї ідеї до іншої;

5) творчість – схильність вдосконалювати об'єкт, деталізуючи його.

Дослідник стверджує, що для творчої людини властива активна саморегуляція свого сприйняття, зосередженість на вирішенні проблем і демонстрація високого рівню концентрації, витривалості та стабільності. Уява і фантазія вважаються найбільш яскравими і типовими проявами творчості. Уява творчих людей характеризується особливою яскравістю, незвичайністю, жвавістю і недостатністю, екстремальністю фантазій і образів [29, с. 22].

Л. Ткаченко пише, що Н. Посталюк пов'язує проблему формування творчого потенціалу особистості з поняттям «творчий стиль діяльності», під яким пояснює стійке поєднання методів і засобів дій, що забезпечують її творчий характер й цілісність. У своїх працях учений характеризує творчий стиль діяльності через низку певних компонентів:

1) здібність до усвідомлення проблем як стрижнева ознака креативності;

2) оригінальність мислення – здатність сприймати предмет нешаблонно;

3) легкість асоціювання – здатність швидко і вільно переключатися з одного напрямку руху думки на протилежний;

4) гнучкість мислення, що означає можливість вільного переключення людини з одного виду розумової діяльності на інший;

5) легкість генерування ідей – здатність генерувати велику кількість ідей з огляду на один стимул;

6) критичне мислення – контрольоване ставлення суб'єкта до інформації, що надходить.

7) здатність до переносу – відпрацювання вивчених моделей поведінки в нових ситуаціях.

8) підготовка пам'яті - систематизація, механіка, порядок думки [46, с. 13].

Креативність притаманна більшості людей, але в різному ступені її вираження. В умовах сучасності функції креативності недостатньо досліджені науковцями, та все ж Н. Хупавцева вважає, що найбільш важливими серед таких функцій є адаптивна, функція розвитку особистості й самовираження індивіда. У загальному вигляді особистісними корелятами креативності є активна життєва позиція, оптимізм, розвиток естетичних почуттів, прагнення до процесу творчості, відкриттів, до духовного зростання, до самопізнання, самовираження, працьовитість, толерантність, критичність, далекоглядність, почуття гумору, гнучкість, незалежність і самостійність думки, розвинена інтуїція, ерудованість, здатність до аналізу і синтезу, оригінальність, метафоричність мислення, цілеспрямованість, самоконтроль, рефлексивність, енергійність, впевненість у собі [49].

Оскільки проблематика функцій креативності недостатньо досліджена та висвітлена вченими в наукових джерелах, то можемо припустити, що функції креативності включають в себе наступні аспекти:

1) генерація ідей - креативні люди в змозі продукувати різноманітні та нестандартні концепції, придумувати нові підходи до вирішення завдань та бачити можливості там, де інші можуть не помічати. Реалізація цієї функції передбачає: гнучкість мислення; асоціативне мислення; розширення меж фантазії; толерантність до ризику;

2) аналіз проблем – здатність людини дивитися на проблеми більш глибоко та інноваційно. Основними аспектами цієї функції є ідентифікація суттєвих аспектів; використання досвіду; креативна постановка питань; емпатія та розуміння;

3) адаптація до змін - характеризується гнучкістю та здатністю людини швидко й ефективно пристосовуватися до нових обставин. Основні аспекти цієї функції включають: готовність до інновацій; швидкість реакції; творчий

підхід до вирішення проблем; вміння навчатися в процесі діяльності; стійкість до стресу;

4) розв'язання завдань - знаходження інноваційних та ефективних рішень на шляху до досягнення поставлених цілей. Основними аспектами цієї функції є ефективне планування; творче мислення при вирішенні проблем; ідентифікація альтернативних шляхів; критичне мислення; комбінування ресурсів; стимулювання та мотивація;

5) виявлення новаторських підходів - креативні люди можуть використовувати унікальні підходи та перспективи, які виходять за межі звичайних рамок, це дозволяє їм знаходити нові можливості та створювати щось унікальне. Основні аспекти цієї функції включають: нестандартне мислення; творчий експеримент; застосування мультидисциплінарного підходу; підвищення ефективності через технології; готовність до змін; стимулювання та підтримка інновацій.

Таким чином, на сьогодні серед науковців щодо структури креативності немає одностайної думки. Дивергентне мислення є важливою частиною творчості. Велику роль відіграє мотивація. Творчі досягнення неможливі без набуття загальних і спеціальних знань, пов'язаних із креативністю. В свою чергу, основними функціями креативної особистості є адаптивна, функція розвитку особистості і самовираження індивіда. Дані функції взаємодіють, утворюючи основу для креативного мислення та дії в різних сферах життя.

1.3. Психологічні особливості креативності дітей молодшого шкільного віку

Розвиток креативних здібностей – це непростий процес, він має свої особливості на кожному етапі становлення особистості. Також, він може бути пов'язаний із розвитком інтересів, самоцінністю особистості у різних діяльностях, а також має залежність від багатьох соціальних умов.

Л. Момот, Л. Шелестова підкреслюють, що учбова діяльність – провідний тип діяльності дітей молодшого шкільного віку, діти уже готові самостійно ставити перед собою певні цілі, що дає змогу розвивати їхню інтелектуальну та емоційну складову, вдосконалювати творчі здібності. Високий розвиток творчості в початкових класах означає високий рівень розвитку психічних процесів, наприклад мислення (наочно-образне мислення, абстрагування), уяви (легкість побудови образу, вміння прогнозувати), пам'яті (асоціативна пам'ять, хороший рівень запам'ятовування), мовлення (високий рівень словникового запасу, вміння висловлювати свою думку, розвинене зв'язне мовлення), уваги (здатність тривалий час зосереджуватися на об'єкті спостереження) тощо. Розвиток усіх цих елементів дуже важливий для формування креативної особистості. Проте, наголос слід робити на розвиток креативного мислення та креативної уяви, так як це передумови для розвитку творчих здібностей у школярів молодшого шкільного віку [31].

Проблема визначення компонентів креативних здібностей учнів на сьогодні в психолого-педагогічній літературі залишається дискусійною. Дослідження Л. Виготського, Т. Кудрявцева, В. Синельникова показують такий компонентний склад креативних здібностей молодших школярів: креативне мислення, креативна уява і креативна грамотність. Не беручи до уваги різноманітні трактування в науковій літературі виділених компонентів креативних здібностей, вони дуже пов'язані між собою і можуть набувати нових форм в процесі творчої та навчальної діяльності одночасно. Багато вчених зауважують, що для розвитку креативного мислення та креативної уяви учнів необхідний розвиток вміння вирішувати креативні завдання, які передбачають систематичне і послідовне трансформування дійсності, яке базується на суб'єктивному досвіді учнів, що становить основу системного, діалектичного мислення, довільної, продуктивної, просторової уяви, застосування евристичних і алгоритмічних методів організації творчої діяльності учнів [6; 22].

Л. Виготський вважає, що кожен із компонентів конкретизовано ключовими навичками, розвиток яких може сприяти становленню креативних здібностей молодших школярів. У діалектичному зв'язку з фокусуванням на розв'язанні завдання чи зобов'язанні жоден окремих компонент не може бути достатнім або відповідальним за творчий процес, щоб привести до творчого продукту. Субкомпоненти використовуються, беруть участь або визначають творчий процес різною мірою та з різними субкомпонентами (уміннями) і їх поєднанням. Кожен компонент відіграє свою самостійну, функціонально адекватну роль на певному етапі, певному рівні, певному рішенні [6].

В. Давидов [11] та Д. Ельконін [15] стверджують, що дитяча креативність має переважно неусвідомлений характер і найчастіше виявляється спонтанно в ігровій діяльності. Випадковий характер дитячої творчості з часом зазнає змін, з'являється потреба створити щось нове. Така здатність виникає в дитинстві завдяки розвитку мислення і уяви. Саме їх розвитку слід приділяти найбільшу увагу у вихованні дитини від п'яти до дванадцяти років. Цей період є сенситивним для розвитку образного мислення й уяви. У молодшому шкільному періоді активізується функція уяви, спочатку відтворюючої (що дає змогу уявляти казкові образи), а потім і творчої (завдяки якій можна створювати принципово нові образи).

В. Андрієвська радить більше використовувати ігрові моменти на заняттях із розвитку творчої уяви, тому що в грі діти відчують рідну стихію, що сприяє польоту фантазії. Однак, важливі не окремі методи, а ціла система впливу на процес творчого розвитку дитини [2].

Л. Ходонович вважає, що креативність ініціює пошуковий, творчий, імпровізаційний характер діяльності як дитини, а й педагога [48].

Л. Онуфрієва та О. Чайковська зауважують, що досліджуючи уяву дитини на ранніх ступенях онтогенезу, Л. Божович довела, що ця функція розвивається поступово із набуттям дитиною певного досвіду. Дитячі фантазії далекі від дійсності, бо дитина не знає основних закономірностей об'єктивної реальності, тому легко порушує їх. Уява як процес створення нових образів та

ідей за допомогою переосмислення сформованих уявлень і понять складається поступово з використанням мови, сприйняття, пам'яті й деяких операцій мислення. Креативна уява є одним із найважливіших елементів здібностей людини, особливо в ранньому дитинстві. В основному це залежить від володіння певними навичками, такими як створення нових образів та встановлення нових зв'язків між предметами, явищами, поняттями тощо.

Вчена наголошує, що створення сприятливих умов для розвитку уяви, креативності учнів молодшого шкільного віку призводить до надбання життєвого досвіду та різноманітних вражень. Провідними компонентами творчої креативності молодших школярів є минулий досвід, предметне середовище, які залежать від внутрішньої позиції дитини, а внутрішня позиція з над ситуативної стає поза ситуативною. У житті дитини молодшого шкільного віку креативну уяву виконують деякі, окремо взяті, завдання. Провідним є те, що подання дійсності у подібні чогось або когось дає змогу прискорювати та полегшувати виконання завдання [32].

І. Шахіна, Т. Цимбал зазначають, що креативна уява дітей має значний поштовх для використання резервів комплексного підходу в навчанні й вихованні. Завдяки уяві молодший школяр створює та планує свої дії. Креативна уява виводить молодшого школяра за кордони сучасності, утримує спогади минулого, дає поштовх у майбутнє. Креативність мислення полягає в умінні висувати нові неординарні ідеї та уникати в мисленні традиційних схем. Тобто вчителю потрібно відмовитися від механічного перенесення знань і створити проблемно-пошукову діяльність на уроці, яка допоможе учням у формуванні власних гіпотез і шляхів розв'язання, адже вміння самостійно знаходити вихід із будь-якої ситуації є найбільш цінним інтелектуальним умінням людини.

Дослідники додали, що креативний характер мислення учнів проявляється в таких його якостях, як гнучкість, оригінальність, швидкість, глибина, рухливість. Зокрема, гнучкість розуму складається зі здібності до відокремлення суттєвих ознак із безлічі випадкових і здатності швидко

переключатися з однієї ідеї на іншу. Діти з гнучким розумом, зазвичай, одразу пропонують значну кількість варіантів рішень, комбінуючи та переставляю чи окремі елементи проблемної ситуації [50].

О. Іщук вважає, що в школярів розвинені когнітивні складові креативності. Учні здатні до вироблення великої кількості різноманітних оригінальних ідей, до перебільшення, доповнення, але не до кінця підготовлені до того, щоб захищати свої особисті ідеї, конструктивно сприймати критику, самостійно досліджувати невідоме, приводити в порядок неупорядковане, вбачати просте в складному, а також до кінця довіряти своїй інтуїції. В повсякденному житті креативне мислення починає працювати в кожній особистості, коли її життя наражає на певні труднощі, перепони, що мають прояв у вигляді завдань, які у свою чергу, стимулюють їхній розум, примушують мислити і відшуковувати відповідні рішення. Креативне мислення молодшого школяра також пов'язують із з пошуком нових засобів діяльності.

Дослідник звертає увагу, що креативна грамотність полягає в оволодінні основними способами пошуку, аналізу продуктивної обробки інформації, від яких залежить ефективність творчої діяльності; передбачає здатність сприймати інформацію та здійснювати вибір способів реагування на дану інформацію, а також володіння способами вирішення завдань, що залежить від ситуації [17].

Таким чином, у дітей молодшого шкільного віку значною мірою розвинені уява та фантазія, вони мають безмежний інтерес до світу навколо себе та допитливість щодо нових знань, можуть виражати свої емоції та почуття відверто, що може сприяти творчому самовираженню. Використання сенсорних матеріалів є частою практикою в молодшому шкільному віці (малювання, ліплення тощо), що дозволяє виражати свою творчість через різноманітні засоби і зазвичай потребує підтримки, схвалення та заохочення з боку дорослих. Розвиток креативності у дітей молодшого шкільного віку

вимагає педагогічної уваги до їхньої природної тяги до творчого самовираження та створення умов для стимулювання уяви й мислення.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКИ ТА МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Емпіричне дослідження спрямоване на виявлення особливостей взаємозв'язку креативності та інтелекту учнів початкових класів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України».

У дослідженні взяли участь 30 учнів початкових класів гімназії №17 Чернівецької міської ради, які навчаються за освітньою програмою «Інтелект України» (16 дівчат та 14 хлопців).

Відповідно до завдань дослідження було підібрано такі методи: тестування, зокрема методики: опитувальник особистісної схильності до творчості Г. Девіса (модифікація Б.К. Пашнєва), методика для діагностики невербальної креативності (Е.П. Торренс), методика «Домалюй фігури» (О. Дяченко), «Прогресивні матриці Равена».

Опитувальник особистісної схильності до творчості Г. Девіса (модифікація Б. Пашнєва) [37]

Креативність визначалася автором як чутливість до проблем, дефіциту знань, їх дисгармонії. Креативність — це природний процес, який породжує потребу зняти невизначеність або незавершеність, яка надає дитині можливість виявити свої здібності до творчості.

Методика Г. Девіса призначена для визначення творчих здібностей учнів. Опитувальник містить 21 запитання, за допомогою яких діагностують креативність як особистісну властивість. Оцінювання результатів відбувається наступним чином: за результатами тесту підсумовується кожен варіант відповіді, що збігається з ключем, таким чином нараховується 1 бал. Наступним кроком є підсумовування отриманих балів. Далі індивідуальний результат порівнюється із віковими нормами, наведеними у таблиці.

Методика для діагностики невербальної креативності (Е. Торренс) [47]

На думку Е. Торренса, креативність (творчі здібності) слід визначити як чутливість до завдань, дефіциту і прогалин знань, прагнення до об'єднання різнопланової інформації; вона виявляє пов'язані з дисгармонією елементів проблеми, шукає їх вирішення, висуває припущення та гіпотези щодо можливості рішень; перевіряє та спростовує ці гіпотези, видозмінює їх, перевіряє їх ще раз, остаточно обґрунтовує результат [61].

Е. Торренс розробив 12 тестів, згрупованих у вербальну, образотворчу та звукову частини. Невербальна частина даного тесту відома як «Фігурна форма тесту творчого мислення Торренса (Figural forms)», була адаптована в НДІ загальної та педагогічної психології АПН у 1990 році. Інша частина тесту - «Завершення картинок» (Complete Figures) була адаптована в 1993-1994 роках у лабораторії діагностики здібностей.

Даний фігурний тест Е. Торренса призначений для дорослих, школярів та дітей віком від 5 років. Короткий варіант складається з 10 незавершених малюнків, які випробуваному пропонується завершити. Відповіді на всі завдання даються у вигляді малюнків. Час виконання завдання не обмежений, оскільки креативний процес передбачає вільну організацію тимчасового компонента творчої діяльності. Художній рівень виконання у малюнках не враховується. Головними показниками виступають обчислювані коефіцієнти оригінальності та гнучкості мислення. Існують показники норми для різного віку.

Процедура тестування є наступною: дослідження відбувається у вигляді гри. Групове тестування слід проводити з групою у кількості не більше 36 учнів. Важливо уникати надання прикладів можливих відповідей.

На сторінці зображені незакінчені фігури. Респонденту необхідно додати до них додаткові лінії, в результаті чого будуть створені цікаві предмети або сюжетні картинки. Необхідно придумати таку картинку або історію, яку ніхто

інший не зможе придумати. Зробити її завершеною і цікавою, додати до неї нові ідеї.

Оцінювання результатів діагностики відбуваються наступним чином: за спеціально створеною шкалою кожному рисунку нараховується відповідний бал, який відноситься до конкретного опису рисунка. Нараховані бали підсумовуються та співвідносяться з показниками креативності: швидкість, оригінальність, гнучкість. Швидкість - кількість ідей. Визначається підрахунком числа завершених ідей. Оригінальність - нестандартність ідей. Оцінюється за таблицею. Гнучкість - здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до іншого. Визначається числом різних категорій відповідей.

Методика «Домальовування фігур» О. Дяченко [13]

Методика спрямована на визначення рівня розвитку уяви, здатності створювати оригінальні образи. Як матеріал використовується один комплект карток (із двох запропонованих), на кожній з яких намальована одна фігурка невизначеної форми. Усього в кожному наборі по 10 карток.

Розроблено два рівнозначних комплекти таких фігурок. Під час одного обстеження пропонується будь-який із цих комплектів, інший може бути використаний під час повторного обстеження або через рік.

Перед обстеженням експериментатор говорить дитині: «Зараз ти будеш домальовувати чарівні фігурки. Чарівні вони тому, що кожен фігурку можна домальовувати так, що вийде якась картинка, будь-яка, яку ти створиш». Дитині дають простий олівець і картку з фігуркою. Після того, як дитина домальовувала фігурку, її запитують: «Що в тебе вийшло?» Відповідь дитини фіксується. Потім послідовно (по одній) пред'являються інші картки з фігурками. Якщо дитина не зрозуміла завдання, то дорослий може на першій фігурці показати кілька варіантів домальовування.

Для оцінки рівня виконання завдання для кожної дитини підраховується коефіцієнт оригінальності (Кор): кількість неповторюваних зображень.

Однаковими вважаються зображення, в яких фігура для домальовування перетворюється в той самий елемент. Наприклад, перетворення і квадрата, і трикутника в екран телевізора вважається повторенням, і обоє ці зображення не зараховуються дитині.

Потім порівнюють зображення, створені кожною із дітей обстежуваної групи на підставі однієї й тієї ж фігурки для домальовування. Якщо двоє дітей перетворюють квадрат в екран телевізора, то цей малюнок не зараховується жодній із цих дітей.

Таким чином, Кор дорівнює кількості малюнків, що не повторюються (по характері використання заданої фігурки) у самої дитини й ні в кого з дітей групи. Найкраще зіставляти результати 20-25 дітей.

Низький рівень виконання завдання – Кор менше середнього по групі на 2 і більше бали. Середній рівень – Кор дорівнює середньому по групі або на 1 бал вище або нижче середнього. Високий рівень – Кор вище за середнє по групі на 2 і більше бали.

Поряд з кількісною обробкою результатів можлива якісна характеристика рівнів виконання завдання. Можна виділити наступні рівні:

При низькому рівні діти фактично не приймають завдання: вони або малюють поруч із заданою фігуркою щось своє, або дають безпредметні зображення («такий візерунок»).

Іноді ці діти (для 1-2 фігурок) можуть намалювати предметний схематичний малюнок із використанням заданої фігурки. У цьому випадку малюнки, як правило, примітивні, шаблонні схеми.

При середньому рівні діти домальовують більшість фігурок, однак всі малюнки схематичні, без деталей. Завжди є малюнки, що повторюються самою дитиною або іншими дітьми групи.

При високому рівні діти дають схематичні, іноді деталізовані, але, як правило, оригінальні малюнки (не повторюваною самою дитиною або іншими дітьми групи). Запропонована для домальовування фігурка є звичайно центральним елементом малюнка.

Тест прогресивних матриць Дж. Равена [19]

Дана методика призначена для обстеження рівня інтелектуального розвитку. Даним кольоровим варіантом можна продіагностувати дітей від 5 до 9 років.

Процедура індивідуального тестування надзвичайно проста. На відміну від багатьох інших тестів, тут немає необхідності жорстко дотримуватися якої-небудь спеціальної словесної інструкції.

Основні вимоги полягають у тому, щоб, по-перше, впевнитися, що досліджувані розуміють, що і як вони повинні зробити. По-друге, слід забезпечити відповідність прийнятої в даному обстеженні процедури загальноприйнятим стандартам, щоб була можливість порівнювати отримані дані з нормативними.

Тест побудований за наступним принципом: випробуваному дають картинки з геометричними фігурами, які розташовані в певному порядку і знаходяться одна з одною в тісній взаємозалежності. Одного елемента завжди не вистачає. Завдання випробовуваного - знайти і вибрати з 6 запропонованих варіантів саме той, який підійде на порожнє місце. На якість виконання впливають як точність сприйняття, індуктивне мислення і ступінь розвиненості у дитини просторового мислення, так і інші параметри. Серед них - здатність оперувати образами, концентрація уваги, логічне мислення і рівень розвитку мисленнєвих операцій в цілому.

Кольоровий тест для перевірки здібностей літніх людей і дітей складається з 3 серій по 12 матриць. Як і в чорно-білому варіанті, складність завдань зростає.

Людина, виконуючи завдання, повинна зробити такі дії: зробити аналіз структури зразка, визначити тип і характер зв'язків між об'єктами, знайти відсутню ланку або елемент та із запропонованих варіантів вибрати найбільш відповідний. Незважаючи на все це, серії будуються по-різному. У першій серії (серія А) треба знайти взаємозв'язок у структурі самої матриці. Для цього

проводиться аналіз структури основного зображення, диференціюються і знаходяться ці ж особливості в одному із запропонованих нижче фрагментів матриці. У другій серії (серія В) треба знайти аналогії і зв'язок між парними фігурами з відмінними елементами. Від випробуваного потрібно визначити той принцип, за яким будується фігура, і вибрати необхідний елемент із запропонованих нижче. У третій серії (серія С) фігури прогресивно змінюються не тільки по горизонталі, а й по вертикалі. Оскільки фігури все більше ускладнюються від матриці до матриці та в них з'являються нові елементи, то завдання людини, яка проходить тест, - знайти закономірність появи цих елементів.

Тест можна виконувати скільки завгодно, але найчастіше час, який відводиться, близько 20 хвилин. Можна проводити як групове, так і індивідуальне тестування. У першому випадку дуже важливо, щоб всі досліджувані і закінчили, і почали виконання тесту одночасно. Аналіз проводиться стандартно - в таблицю за серіями заносяться результати, причому за правильну відповідь нараховується 1 бал. Потім вираховується процентне значення рівня інтелекту: 95% і вище - високий інтелект, 94-75% - інтелект вище середнього, 74-25% - середній показник рівня інтелекту, 24-5% - низькі розумові здібності. Якщо людина набирає менше 5%, то є сенс говорити про розумову недорозвинутість.

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ КРЕАТИВНОСТІ ТА ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ ПО ОСВІТНІЙ ПРОГРАМІ «ІНТЕЛЕКТ УКРАЇНИ»

3.1. Специфіка компонентів креативності молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України»

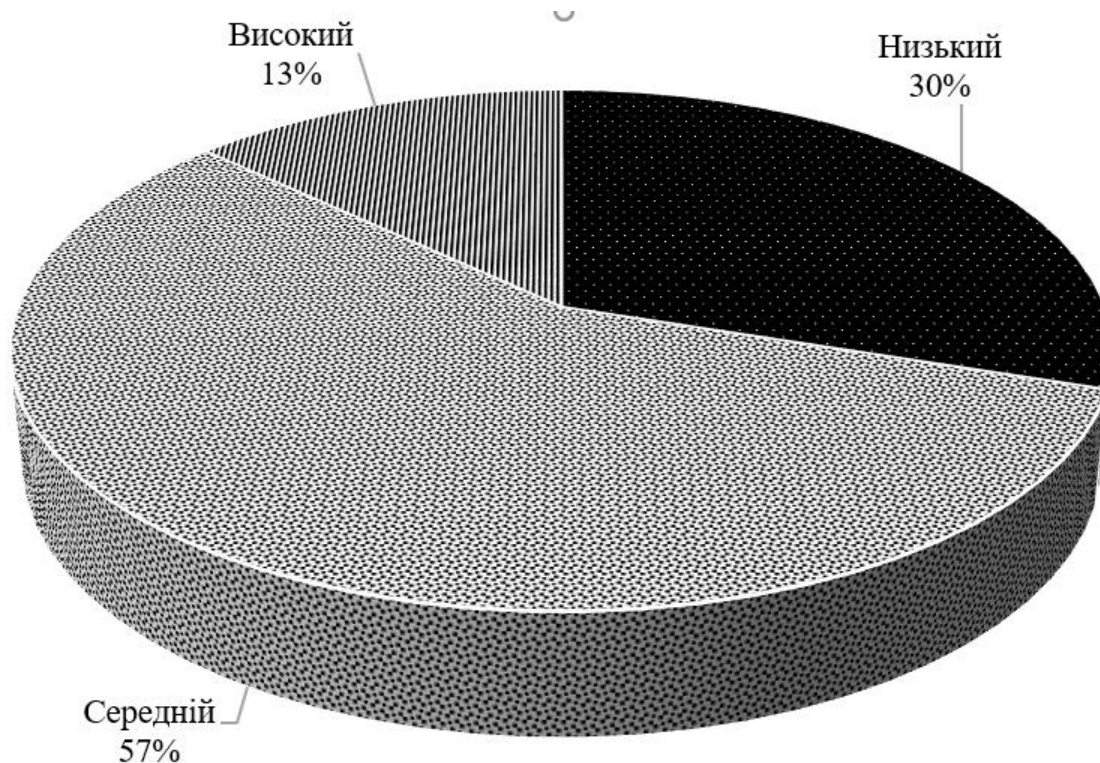
Науково-педагогічний проект «Інтелект України» — це одна з десяти інноваційних освітніх технологій, яка заснована у 2008 році. Особливістю програми «Інтелект України» є те, що вона розроблена таким чином, що не лише зберігає, а й збільшує інтерес дітей до навчання. Подача та засвоєння навчального матеріалу, систематизація, узагальнення та закріплення знань проводиться у новій нестандартній формі. Завдяки великій кількості спеціально розробленої наочності та відеоматеріалам, зображеним на плакатах і телеекрані, передбачається, що об'єкт вивчення стає доступним, цікавим і більш захоплюючим; діти мали б швидше і краще розуміти як виконувати те чи інше завдання, а за допомогою системи спеціальних вправ у них розвивається пам'ять, увага, дивергентне та критичне мислення.

Для дослідження рівня сформованості креативності молодших школярів, які навчаються за освітньою програмою «Інтелект України», на першому етапі було використано методику «Опитувальник особистісної схильності до творчості за Г. Девісом (у редакції Б. Пашнева) (див. розділ II). Отримані результати, що характеризують досліджувану вибірку школярів третього класу гімназії №17 Чернівецької міської ради, представлено на рисунку 3.1.

За результатами опитування виявлено, що середній показник склав 12 балів з можливих 21, що вказує на загальний рівень сформованості креативності, та демонструє типовий рівень для свого віку та середовища.

На рисунку 3.1. бачимо, що аж для 30% дітей притаманний низький рівень креативності. Їм властиві стандартні підходи до вирішення проблем, відсутній оригінальний підхід до розв'язання завдань, діяльність частіше має репродуктивний характер. Такі діти характеризуються ригідністю мислення,

не здатні вирішувати завдання незвичним способом, розглянути інші аспекти ситуації, окрім тих, що привертають первинну увагу. Респонденти спираються лише на набутий досвід та не здатні прогнозувати розвиток подій.

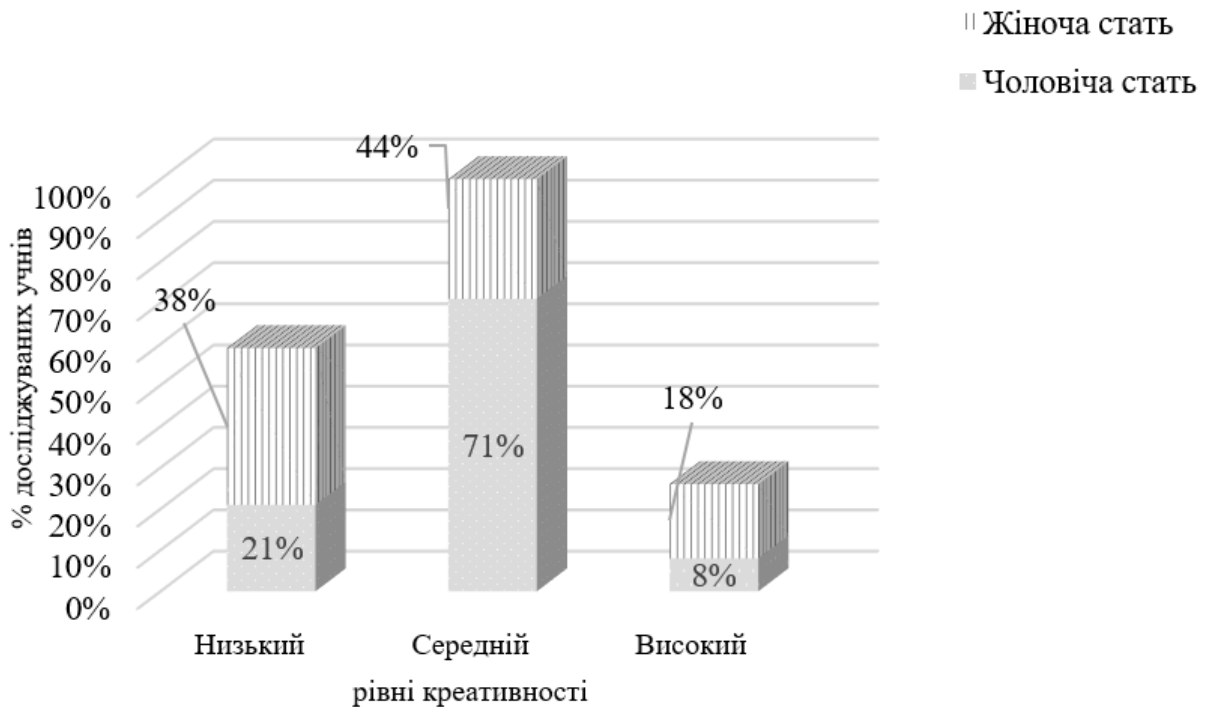

Рис. 3.1. Рівні прояву креативності молодших школярів освітньої програми «Інтелект України»

Група дітей із середнім рівнем креативності (57%) добре пристосовується до шкільних вимог, однак не реалізують себе в інших видах діяльності. Такі респонденти підходять до виконання завдань формально, не використовуючи оригінальні, незвичні шляхи виходу з проблемних ситуацій. Учні із цим рівнем розвитку креативності не дають логічних відповідей, не здійснюють вибір адекватного рішення, відповідного поставленій меті. У них рідко виявляються такі показники, як швидкість процесів уяви; незвичайність, оригінальність стилю; багатство уяви; емоційність образів.

Високий рівень зафіксований лише в 13% учнів. Такі респонденти впевнені у своїх здібностях, нестандартно підходять до вирішення питань, виявляють більшу ініціативу, їм притаманна незалежність суджень і дій. Вони є соціально адаптованими, легко пристосовуються до нових ситуацій, не

мають труднощів при встановленні зв'язків. Також дані учні прагнуть досягати успіхів, легко можуть впоратись з невдачами, тяжіють до встановлення конструктивних контактів зі своїми однокласниками та підтримання взаємодії.

Рис. 3.2. Рівні прояву креативності молодших школярів освітньої програми «Інтелект України» за статевою ознакою

Згідно даних на рисунку 3.2. спостерігається тенденція до переваги питомої частки показника високого рівня креативності у дівчат (18%) на відміну від хлопців (8%), та аналогічно показник низького рівня креативності у дівчат перевищує в питомій вазі - 38%, аніж у хлопців 21%. Проте, середній рівень прояву креативності більш розповсюдженіший для хлопців 71% на противагу дівчат 44%. Важливо відзначити, що виявлені відмінності можуть бути результатом впливу різноманітних чинників, вони не пов'язані з якою-небудь абсолютною перевагою, проте суспільні стереотипи та очікування можуть впливати на те, як виховуються школярі різної статі. Дані результати дають можливість зробити припущення, що хлопці більше експериментують та проявляють творчість у своїй діяльності і це прямо пропорційно впливає на їхній рівень креативності. Інтереси, сімейне середовище, різні методи

виховання та навчання можуть грати ключову роль у розвитку креативності школярів. Вищий рівень середніх показників обумовлений тим, що учні чоловічої статі більше займаються тим, що їх цікавить, а це може сприяти розвитку їхньої творчості.

Також в емпіричному дослідженні ми звернули увагу на особливості прояву структурних компонентів креативності досліджуваних учнів молодшого шкільного віку. Варто пригадати структуру креативності, яку в своїх працях розкривали В. Павленко [34], О. Дунаєва [12], В. Моляко [30]:

- ✓ креативне мислення - це процес генерації нових та оригінальних ідей, рішень й підходів до вирішення проблем. Це властивість розумової діяльності, яка виявляється в творчості, нестандартному мисленні та здатності до виходу за рамки звичайних шаблонів;

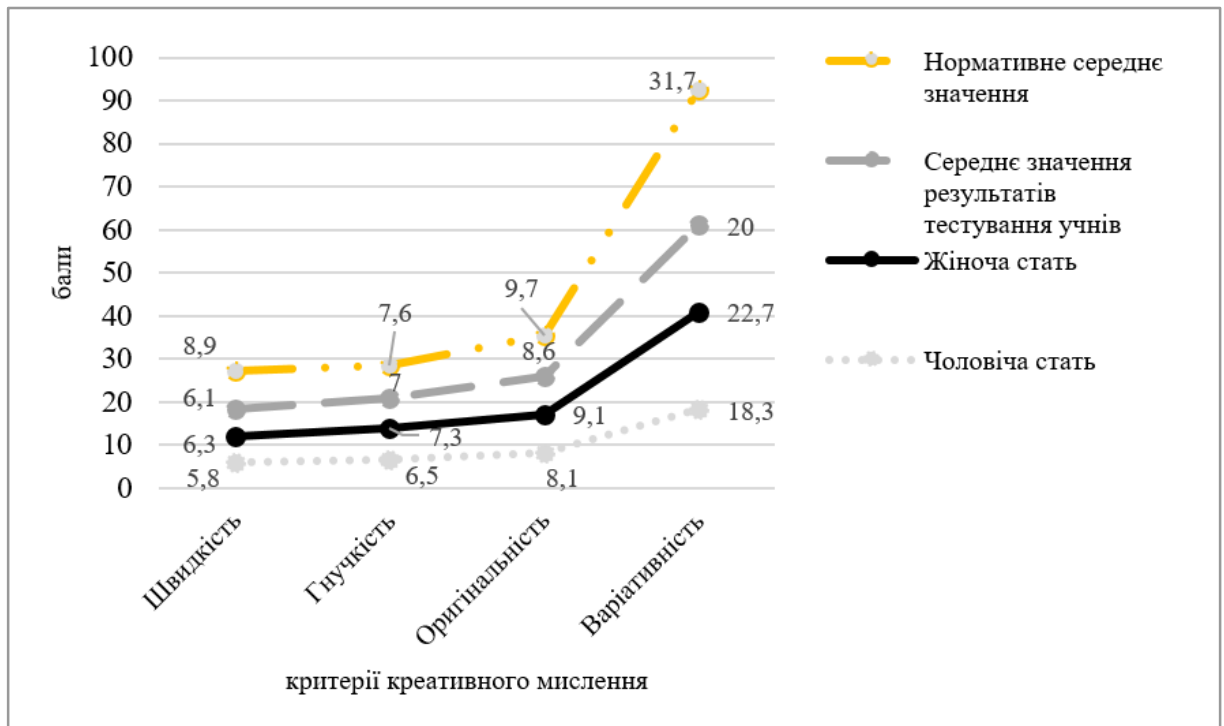
- ✓ креативна уява - це здатність створювати, вигадувати та візуалізувати нові ідеї, образи чи концепції, які не існують у реальному світі. Це важливий аспект творчого процесу, який включає у себе відчуження від конкретних обставин і дозволяє розгортати уявлення у невідомих або фантастичних напрямках;

- ✓ креативна грамотність - здатність виражати творчі та оригінальні ідеї, концепції чи висловлювання з використанням мовних засобів.

Для оцінки особливостей креативного мислення досліджуваних молодших школярів нами була використана методика визначення рівня невербальної креативності за Е. Торренсом (див. розділ II). Рівні розвитку креативного мислення молодших школярів визначалися за схемою в залежності від типів вирішення поставленої задачі домалювати запропоновані фігури.

Аналіз проілюстрованих на рисунку 3.3. даних показав, що в більшості молодших школярів зафіксовані показники нижчі за нормативні значення. Дані результати молодших школярів освітньої програми «Інтелект України» можуть свідчити про ряд можливих аспектів: недостатню розвиненість когнітивних процесів, таких як асоціативне мислення, гнучкість мислення;

обмеженість потенціалу у генерації та вираженні творчих ідей; відсутність здатності встановлювати неочікувані зв'язки між ідеями; відсутність або недостатній розвиток навички розпізнавати та вирішувати проблеми.

Рис. 3.3. Середні значення показників креативного мислення молодших школярів освітньої програми «Інтелект України»

Низькі показники креативного мислення молодших школярів освітньої програми "Інтелект України" можуть бути обумовлені різними факторами. Деякі з можливих причин включають: навчальне середовище, якщо воно не сприяє розвитку творчих навичок і не використовує методи навчання, спрямовані на стимулювання креативності; навчальні програми, які використовують традиційні методи, що не акцентують на розвитку креативного мислення; методи оцінювання не враховують креативність та не дозволяють учням виявити свій творчий потенціал; навколишнє середовище може не сприяти стимулюванню креативності, достатньо не підтримувати та не заохочувати учнів для виявлення й розвитку своїх творчих здібностей.

Важливо враховувати, що низькі показники креативного мислення необов'язково свідчать про відсутність потенціалу або можливостей для розвитку. Дані результати, вірогідно, спричинені через вплив таких факторів,

як навчальне середовище, методи навчання, підтримка вчителів і батьків. Для покращення показників креативного мислення учнів важливо розглядати ці фактори та впроваджувати методи, що сприяють розвитку творчості в навчальному процесі.

Необхідно також розглянути детальніше критерії креативного мислення досліджуваних учнів початкових класів у розрізі трьох рівнів (див. таблицю 3.1.).

Таблиця 3.1.

**Рівні розвитку креативного мислення досліджуваних учнів
початкових класів Е. Торренс (%)**

Рівні	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність	Варіативність
Низький	37	30	40	34
Середній	40	52	27	50
Високий	23	18	33	16

Слід зауважити, що швидкість думки чи продуктивність не є специфічними для творчого мислення, але цей показник символізує кількість ідей, що виникають за одиницю часу. З таблиці 3.1. видно, що 23% учнів тяжіє до високого рівня швидкості проявлення думки, 40% учнів демонструють середній рівень швидкості творчого мислення, що дозволяє дітям миттєво адаптуватися в складних ситуаціях. Проте, присутня висока частка учнів із низьким рівнем (37%), що не завжди є негативним значенням, оскільки виконання завдань обмежене в часі. Вірогідно, корисно співвіднести цей показник із показником варіативності. Відмінність між двома аспектами креативності свідчить про творчість у генеруванні нових ідей і творчість під час їхньої розробки. І, в свою чергу, дитина, яка детально опрацьовує кожен ідею, очевидно, жертвує їхньою кількістю.

Гнучкість думки – це здатність швидко і без внутрішніх зусиль переключатися з однієї ідеї на іншу; бачити, що інформацію, отриману в

одному контексті, можна використовувати в іншому. Гнучкість – це добре розвинений навик переносу (транспозиції). Вона забезпечує вміння легко переходити від одного класу явищ, що вивчаються, до іншого, долати фіксованість методів вирішення, своєчасно відмовлятися від скомпрометованої гіпотези, бути готовим до інтелектуального ризику та парадоксів. Як бачимо, третина випробовуваних мають достатньо високу питому частку низького показника гнучкості (30%), що свідчить про їхню ригідність мислення, низький рівень інформованості, обмеженість інтелектуального потенціалу або низьку мотивацію чи зацікавленість у виконанні тестового завдання. Половина учнів (52%) характеризується середнім рівнем гнучкості мислення, що вказує на те, що вони демонструють певну готовність до адаптації і зміни свого способу мислення в різних ситуаціях. Дані молодші школярі можуть відносно легко переходити від вирішення одного завдання до іншого, пристосовуються до змін в оточенні, здатні працювати в ситуаціях, де відсутні чіткі правила чи роз'яснення, та розвивати стратегії у невизначених умовах. Середній рівень гнучкості мислення вказує на те, що дитина має певну міру готовності до адаптації, але може потребувати додаткового розвитку для більш ефективного використання цієї здатності в різних ситуаціях.

Оригінальність вчені трактують, як здатність до генерації ідей. За перші кілька років навчання у школі прогрес у розумовому розвитку дітей є надто динамічним. Початок цього віку пов'язаний, на думку Л. Виготського [6], із домінуванням доопераційного мислення, а кінець – з переважанням операційного мислення у поняттях. У молодшому шкільному віці досить добре розкриваються загальні та спеціальні здібності дітей, що дозволяє проводити ґрунтовну роботу щодо сприяння розвитку цих здібностей. Критерій оригінальності характеризує здатність висувати ідеї, що відрізняються від очевидних, загальновідомих, загальноприйнятих, банальних або чітко встановлених.

На основі даних таблиці 3.1. виявлено, що у 33% школярів цей показник знаходиться на високому рівні, тому їм притаманна висока інтелектуальна активність і неконформність. Проте, найбільший відсоток 40% - зайняли учні із низьким рівнем категорії оригінальності, а це, в свою чергу, свідчить про те, що вони здатні продукувати лише легкі, очевидні й нецікаві відповіді.

Майже третина учнів (27%) мають середній рівень оригінальності, тобто виявляють певну міру творчості та здатні до вираження власних ідей, але можливо, що ці ідеї ґрунтуються на вже існуючих концепціях чи шаблонах. Також середній рівень може свідчити про те, що учні проявляють творчий потенціал, але їм може бути корисне подальше вдосконалення навичок генерації оригінальних ідей та їхнього вираження. Подальший розвиток цих навичок може виявитися корисним для стимулювання та розкриття творчого потенціалу молодших учнів.

Високі значення показника варіативності характерні для досліджуваних з високою успішністю (16%), які здатні до винахідницької та конструктивної діяльності. Досконалість відповідей свідчить про інший тип продуктивності творчого мислення. Низький рівень варіативності притаманний 34% досліджуваним молодшим школярам, тобто вони характеризуються низьким рівнем знань, а також відсутністю внутрішньої дисциплінованості.

Середній рівень варіативності, який притаманний половині досліджуваних учнів, характеризується певною мірою різноманітністю їхніх здібностей, інтересів, підходів до навчання чи вирішення проблем. Варіативність у цьому контексті може стосуватися диференціації підходів до способів розв'язання завдань, темпу навчання, а також інших характеристик, що відображають індивідуальні особливості учнів. Даний показник може свідчити про те, що у групі учнів існує певний рівень різноманітності, але може існувати також єдність в певних аспектах. Оптимальна педагогічна стратегія полягатиме в розумінні та врахуванні цієї варіативності для надання ефективної підтримки кожному учневі зокрема.

Також ми здійснили аналіз особливостей розвитку креативності мислення на основі врахування статі. Отримані результати проілюстровані на рисунку 3.4.

Рис. 3.4. Рівні розвитку креативного мислення досліджуваних учнів початкових класів за статевою ознакою (%)

Як бачимо, у хлопчиків менш розвинена невербальна креативність, ніж у дівчаток. Такі результати зумовлені тим, що в цьому віці у дівчаток спостерігається більш розвинений невербальний інтелект, а у хлопчиків навпаки. В результаті дослідження креативних здібностей молодших школярів нами була виявлена більш яскравіша вираженість когнітивних складових креативності дівчат (гнучкість мислення, оригінальність мислення та розробленість мислення), на відміну від хлопців. Проте, дуже цікавим є показник варіативності у досліджуваних хлопців, в яких зафіксовано лише низький та високий рівні даного показника, та й швидкість мислення хлопців переважає дівчачу, що свідчить про імпульсивність та деяку нестриманість в прийнятті рішень й розв'язання завдань.

Далі варто детальніше розглянути наступну складову креативності молодших школярів, які навчаються за освітньою програмою «Інтелект

України» - креативну уяву, яку досліджували такі вчені, як Л. Вигоцький [6], Л. Венгер [5], О. Дяченко [14]. Для вивчення даної складової креативності ми використали методику «Домалюй фігури» (О. Дяченко).

Таблиця 3.2.

Рівні розвитку креативної уяви молодших школярів, які навчаються за освітньою програмою «Інтелект України»

Коефіцієнт оригінальності (Кор)	Всього		Чоловіча стать		Жіноча стать	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Низький	8	27%	2	14%	6	38%
Середній	16	53%	10	72%	6	38%
Високий	6	20%	2	14%	4	24%
Всього	30	100%	14	100%	16	100%

Як бачимо з таблиці 3.2., 53% досліджуваних школярів середні показники розвитку креативної уяви, тобто вони добре пристосовуються до шкільних вимог, однак, не реалізують себе в інших видах діяльності. Такі респонденти підходять до виконання завдань формально, не використовуючи оригінальні, незвичні шляхи виходу з проблемних ситуацій.

Діти з високим рівнем даного показника (20%) мають добре розвинену уяву, уважність до деталей, у них добре розвинута здатність до відтворення деталей та властивість відповідати на подразники нестандартно. Вони швидко адаптуються до різних ситуацій, вміють запропонувати різні ідеї у тій чи іншій ситуації, пропонують незвичні відповіді.

Для третини дітей притаманний низький рівень розвитку креативної уяви, що свідчить про те, що у них присутні стандартні підходи до вирішення проблем, відсутній оригінальний підхід до розв'язання завдань, діяльність

частіше має репродуктивний характер. Такі респонденти спираються лише на набутий досвід та не здатні прогнозувати розвиток подій.

Аналіз розвитку креативної уяви в розрізі статевої класифікації показує, що хлопчики мають перевагу в середніх показниках (72%), у порівнянні із дівчатками (38%), проте високий рівень креативної уяви властивий в більшій мірі дівчаткам (24%), аніж хлопчикам (14%). Майже третина учнів володіє низьким рівнем креативної уяви і тут більшу питому частку беруть дівчатка (38%), а хлопчики, в свою чергу, 14%. Перевага в середньому рівні творчої уяви хлопчиків над дівчатками молодшого шкільного віку може свідчити про відмінність у способах виявлення творчості та використанні творчих стратегій між хлопчиками і дівчатками.

Отже, з результатів дослідження креативності за методикою О. Дяченко бачимо, що більшість досліджуваних мають середній рівень креативності уяви, у них вона досить розвинена, тому учні схильні до вирішенні творчих завдань, прагнуть до новизни, але намагаються уникати ризикованих рішень. Вони мріють про різні місця та речі, люблять думати про явища, з якими не стикалися, бачать те, що зображено на картинах і малюнках, незвично, не так, як інші; часто відчувають здивування щодо різних ідей і подій. Але водночас 27% мають низький рівень, тобто таким школярам важко уявляти різні явища, предмети, вони звикли бачити ці деталі без допомоги своєї уяви.

Узагальнюючи результати досліджуваної вибірки за методиками Г. Девіса, Е. Торренса, О. Дяченка, можемо сформулювати наступні висновки:

- в половини досліджуваних молодших школярів переважає середній рівень, у 13% – високий рівень, а у 30% – низький рівень вираження креативності;

- спостерігається тенденція до переваги питомої частки показника високого та низького рівнів креативності у дівчаток, на відміну від хлопчиків. Проте, середній рівень прояву креативності більш характерний для хлопчиків на протиположності дівчаткам;

- значна частина досліджуваних молодших школярів не володіють високим рівнем креативного мислення і середні показники є нижчими за нормативні значення. Це свідчить про те, що їм не притаманно генерувати власні ідеї, пропонувати нестандартні рішення проблемних ситуацій, здатність удосконалювати об'єкт та додавати деталі, висувати різноманітні гіпотези;

- у дівчаток спостерігається більш яскравіша вираженість таких критеріїв креативного мислення, як гнучкість, оригінальність та розробленість мислення, на відміну від хлопчиків. Проте, у досліджуваних хлопчиків виявлені вищі показники варіативності та швидкості мислення;

- у досліджуваних молодших школярів спостерігається високий рівень розвитку креативної уяви лише в 20%; середній – у 53%, а в 27% – низький рівень. Це свідчить про те, що чимало респондентів у повсякденному житті та учбовій діяльності схильні більше діяти за шаблоном;

- високий та низький рівні розвитку креативної уяви властиві в більшій мірі дівчаткам, аніж хлопчикам. Проте, хлопчики мають перевагу в середніх показниках даного компонента креативності.

Отже, в цілому молодші школярі, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України», володіють помірним творчим потенціалом. Все ж більшою мірою у них розвинені когнітивні складові креативності. Учні здатні до вироблення великої кількості різноманітних оригінальних ідей, до перебільшення, доповнення, але не до кінця підготовлені до того, щоб відстоювати свої ідеї, конструктивно сприймати критику, самостійно досліджувати невідоме, приводити в порядок непорядковане, вбачати просте в складному, а також до кінця довіряти своїй інтуїції (що не в останню чергу пов'язане, на нашу думку, із їхнім віком).

Зростання рівня прояву креативності досліджуваних учнів може бути обумовлене різними факторами, зокрема використанням методів та завдань, які сприяють розвитку креативності. Наприклад, застосування творчих та проблемних завдань або стимулюючих вправ. Вчитель, який викладає в

рамках вищезазначеної освітньої програми, може відгравати важливу роль у стимулюванні креативності учнів (методи викладання, підтримка і підхід до розвитку креативності). Середовище, в якому відбувається навчання, відіграє також важливу роль - сприятливе та стимулююче навчальне середовище може підтримувати виявлення креативності учнів. Проте, кожен учень унікальний і його індивідуальні особливості, обдарованість та інтереси можуть впливати на рівень прояву креативності.

Важливо зазначити, що рівень креативності учнів початкових класів може змінюватися з часом. Освітня програма "Інтелект України" має можливість адаптуватися та вдосконалитися, спираючись на висновки щодо результатів проведеного аналізу та враховуючи сучасні підходи до розвитку креативності в освітньому процесі.

3.2. Наукові підходи до визначення інтелекту та його структура

О. Винничук, М. Возьна [8] та С. Єфіменко [16] зауважують, що існує багато можливих пояснень явища інтелекту, оскільки в даній галузі проводяться численні наукові дослідження. На основі аналізу наукового матеріалу зупинимося на наступних підходах до розуміння сутності поняття «інтелект», науково проаналізованих у ХХ – на початку ХХІ ст.:

- феноменологічний підхід (інтелект розглядається в контексті проблеми організації феноменального поля свідомості (М. Вертгеймер));
- психометричний підхід (інтелект трактується як такий, що оцінюється тестуванням інтелекту (А. Біне));
- контекстуальний (соціокультурний) підхід (інтелект – підсумок перебігу соціалізації, а також впливу на нього культури (Л. Виготський, П. Ружгіс));
- біологічний (генетичний) підхід (інтелект – генетично зумовлений адаптаційний механізм, що слугує адаптації людини до різних умов, виступає як схильність людини концентрувати свої мисленнєві зусилля на засвоєнні та

застосуванні інформації в житті, реагувати належним чином і знаходити правильний шлях вирішення проблемних ситуацій (Ж. Піаже);

- процесуально-діяльнісний підхід (інтелект – це особливий вид діяльності людини (А. Брушлінський, С. Рубінштейн, Н. Талізїна);

освітній підхід (Інтелект, за Л. Виготським, є елементом і результатом цілеспрямованого навчання, особливо як «зона найближчого розвитку» і за В. Дружинїним, С. Корніловим - як одна з умінь або елементів успішного навчання);

- інформаційний підхід (інтелект — це набір процесів обробки інформації для вирішення складних логічних завдань, подібних до роботи на комп'ютері (Г. Айзенк, В. Звєгенцев);

- функціонально-рівневий підхід (інтелект – це система багаторівневих когнітивних процесів (структурно-рівнева теорія інтелекту Б. Ананьєва),

- інтелект як ієрархія як ієрархія когнітивних процесів (теорія функціональної організації пізнавальних процесів Б. Величковського);

- регуляційний підхід (інтелект – як елемент саморегуляції психічної діяльності (Р. Стернберг);

- метакогнітивний (інтегративний) підхід (інтелект – як складна, але інтегрована конструкція (В. Крамаренко, В. Нікітїн, Г. Андрєєв, М. Холодна).

У представників кожного підходу виробились своє власне бачення про поняття «інтелект». Є. Гергель звертає увагу на те, що Ж. Піаже визначає поняття «інтелект» як структурний баланс гнучкої, але стабільної поведінки як адаптації до навколишнього середовища, що виражається підтримкою балансу асиміляції (засвоєння та відтворення елементів навколишнього середовища у розумі суб'єкта у формі когнітивних схем) та акомодатії (зміни в цих когнітивних схемах у відповідь на вимоги об'єктивного світу) [9].

Р. Стернберг та Е. Григоренко аналізує інтелект як вид розумової саморегуляції (самоуправління) власного життя конструктивним, метакогнітивним способом, метакогнітивною адаптивною поведінкою [44].

М. Смульсон трактує явище «інтелекту» як комплексне інтегративне ментальне утворення, що забезпечує зародження, конструювання та реконструкцію особистісних ментальних моделей світу. [42, с.32].

Визначення інтелекту як сукупності загальних здібностей пов'язано з роботами С. Рубінштейна - інтелектуальні особливості особистості відіграють велику роль в загальній успішності та діяльності. Здібності розглядаються як регулятори діяльності, а інтелектуальна активність виділяється в таку одиницю, в якій синтезуються розумові здібності і мотиваційна структура особистості [40].

Отже, спочатку вчені характеризували інтелект як систему загальних здібностей, метакогнітивної структурної організації та розумових механізмів і визначали його як інформаційну, адаптивну та регулятивну діяльність для ефективного вирішення проблем. який складається зі здатності навчатися та використовувати набутий досвід для вирішення проблем і наступної адаптації в суспільстві.

О. Винничук та М. Вольна вказує, що зарубіжні та вітчизняні психологи ХХ ст. в області інтелекту також намагались окреслити його структуру:

- ✓ когнітивні моделі (багатоваріантні, ієрархічні моделі Ч. Спірмена, Л. Герстоуна, Р. Кеттелла, Ф. Вернона, Дж. Гілфорда);
- ✓ навички, пов'язані з міжособистісним спілкуванням і вирішенням повсякденних проблем (триархічна теорія Р. Стернберга);
- ✓ окреслені виняткові категорії інтелекту (теорія множинності форм інтелекту Г. Гарднера);
- ✓ операційна теорія інтелекту Ж. Піаже [8].

Ієрархічну модель структури інтелекту запропонував Ч. Спірмен, який став засновником першого напрямку вивчення крмпонениів інтелекту. Науковець висунув двофакторну теорію організації властивостей інтелекту. Відповідно до даної теорії, у всієї інтелектуальної діяльності присутній один загальний фактор (генеральний g-фактор) і набір специфічних s-факторів, які є унікальними лише для одного виду діяльності. В тому числі , g-фактор

зосереджує загальну мисленнєву енергію, а різні типи специфічних факторів відображають механізми, і за допомогою них ця енергія використовується в різних сферах діяльності. Дослідник виділяє три основні субкомпоненти загального інтелекту: числовий (визначає успішність вивчення точних наук), просторовий (визначає успішність вивчення предметів природничо-гуманітарного циклу), мовний (визначає навчання успішність усіх предметів) [58].

Одним з яскравих власників багатофакторної теорії інтелекту був Л. Терстоун. Вчений виділив сім чинників, які назвав «первинні розумові здібності»:

- просторовий (здатність подумки використовувати просторові відносини);
- сприйняття (уміння детально виражати зорові образи);
- числовий (схильність виконати різні арифметичні дії);
- вербальне розуміння (вміння уточнювати значення слів);
- легкість мовлення (уміння швидко знаходити слова за відповідними запитамі);
- пам'ять (здатність запам'ятовувати та відображати інформацію);
- логічне розмірковування (здатність розпізнавати послідовності літер, цифр і шаблони цифр) [60].

С. Єфіменко звертає увагу на те, що наступні реалізації нових ідей множинності інтелектуальних можливостей пов'язані з ім'ям Дж. Гілфорда. Вчений розробив кубічну модель складових інтелекту. Кубічна модель містить 5x5x6 категорій, або 150 клітинок, кожна з яких відповідає певному елементу чи навичку. Основна позиція теорії Дж. Гілфорда полягає у відмові від загальних факторів на користь 150 відмінних інтелектуальних здібностей. Згідно з моделлю вченого: «кожна клітинка цієї моделі означає вид здатності, який може бути описаний в термінах операції, змісту і продукту, і для кожної клітини в місці її перетину з іншими є єдине поєднання видів операції, змісту і продукту».

Перше вимірювання «операції», відповідно до гіпотези дослідника, є видом мисленнєвих операцій, які є елементом формування пізнання, пам'яті, дивергентного та конвергентного мислення та оціночних здібностей людини. Другий аспект, «зміст», характеризує тип матеріалу або інформації, на основі яких розроблено дію. Третій показник, «продукт або результат», характеризує форму, в якій інформація обробляється інтелектом (елементи, класи, відносини, системи, типи перетворень і висновки) [16].

В ході здійсненого нами аналізу наукових джерел варто відзначити, що багатофакторна теорія інтелекту зазнала критики вчених. Зокрема, вважається, що ці теорії базуються на неправильному припущенні, що риси інтелекту розглядаються як незалежні елементи, коли вони є інтегрованими та взаємопов'язаними концепціями.

Не зважаючи на критику багатофакторних теорій, психологічні дослідження даного явища продовжуються до часів сучасності. Таким чином, Р. Стернберг та Е. Григоренко розробили триархічну теорію інтелекту, відповідно до неї розрізняють три форми інтелекту: аналітичний, творчий і практичний. На думку науковця та його дослідницької групи, індивідуальні форми інтелекту відрізняються від загального інтелекту [44].

Є. Гергель зауважує, що теорію множинності форм інтелекту відстоює психолог Г. Гарднер. Теорія включає сім основних видів існування інтелекту: вербально-лінгвістичний (схильність розробляти та розповсюджувати інформацію, яка базується на чутливості до значення слів та ефективній словесній пам'яті), логікоматематичний (уміння працювати з категоріями та зв'язувати їх між собою за допомогою символів і символів), візуально-просторовий (вміння сприймати та створювати візуально-просторові конфігурації), тілесно-кінестезичний (здатність до точного виконання рухів у художній, спортивній та фізичній праці), музично-ритмічний (вміння сприймати, відтворювати і виконувати емоційну музику), внутрішньоособистісний (здатність до рефлексії), міжособистісний (здатність відображати, сприймати, відчувати, контролювати та використовувати

настрої, схильності, мотиви та наміри інших у власних цілях). Г. Гарднер зауважує, що усі види інтелекту взаємопов'язані і разом утворюють так званий інтелектуальний профіль людини [9].

Спробу систематизувати когнітивні елементи в концепції глобального інтелекту зробив Р. Кеттеллом [55]. Розглядаючи співвідношення теорій, ми прийшли до висновку, що теорія Р. Кеттелла є синтезом теорій Ч. Спірмена і Л. Терстоуна та включає кілька ієрархічних рівнів. Зверху знаходиться загальний коефіцієнт (G). Серед другорядних елементів ієрархії інтелекту найбільш важливими були визнані флюїдний інтелект і кристалічний інтелект. Вчені виявили, що культура не впливає на флюїдний (невербальний) інтелект, тоді як кристалізований (вербальний) інтелект залежить від культури та досвіду вирішення проблем і є основою для розвитку мудрості.

Представник даного підходу Б. Ананьєв запропонував функціонально-рівневу теорію виявлення структури інтелекту. Відповідно до цього критерієм розвитку інтелекту є особливості міжфункціональних зв'язків різних когнітивних функцій і ступінь їх інтегрованості. В основі цих міжгалузевих зв'язків лежить практичне мислення. Основним теоретичним результатом досліджень другого напрямку є визнання існування «загального інтелекту». Його оцінка базується на сумі результатів серії інтелектуальних тестів, складених за певними правилами [1].

Дослідниця структури інтелекту М. Смульсон є представником третього підходу до визначення структури інтелекту – інтегративного. Вчена вважає, що справжня феноменологія інтелекту — це склад і структура психічного простору індивіда, що визначає різні прояви інтелектуальної діяльності суб'єкта «зсередини» і доповнює когнітивну складову інтелекту. Ментальний простір відноситься до суб'єктивного простору, де слова зберігаються в пам'яті, досвід, відбувається організація знань, реалізується пошук розв'язків конкретних проблемних ситуацій, надаючи можливості для потоку інформації про існуючі події та їх трансформації. Дослідниця вважає, що основними когнітивними компонентами структури інтелекту є мислення, мова, мова,

уява, а також інтелектуальні стратегії, інтуїція, рефлексія, психологічні захисти [42].

С Єфіменко вказує, що операційна теорія інтелекту Ж. Піаже відрізняється від інших попередніх теорій, відповідно до неї склад інтелекту характеризується послідовністю генетичних етапів його становлення. Вчений розрізняє п'ять етапів:

- етап сенсомоторного інтелекту (від 8-10 місяців до 1,5 років);
- етап символічного або допонятійного інтелекту (від 1,5-2 років до 4 років);
- етап інтуїтивного (наочного) інтелекту (від 4 до 7-8 років);
- етап конкретних операцій (від 7-8 років до 11-12 років);
- етап формальних операцій, рефлексії (11-12 років – весь юнацький період) [16].

Здійснивши аналіз визначення та структури інтелекту, можна узагальнити, що інтелект - це складне, множинне, інтегроване явище, яке об'єднує в своїй структурі когнітивні й особистісні властивості та спрямоване на застосування знань і досвіду в побудові логічних систем і розумових операцій, використання їх у своєму розумовому процесі, коли необхідно знайти правильний спосіб вирішення проблемної ситуації.

Вважаємо, що для визначення структури інтелекту більш доцільним є інтегративний підхід. Компоненти інтелекту функціонують не окремо, а пов'язані між собою міжфункціональними та міжструктурними зв'язками. Варто зауважити, що корисно визначити співвідношення між практичним і теоретичним, когнітивним і особистісним елементами в інтелектуальній структурі.

Розглянувши основні підходи до визначення інтелекту та пояснюючи його структуру, висвітливо різноманіття теорій, концепцій і поглядів, пов'язаних зі складністю предмета дослідження. Слід підкреслити, що всі дослідники інтелекту підкреслювали специфіку структурних елементів інтелекту та їх залежність від успішного навчання, практичного застосування

знань і досвіду, вирішення різного роду завдань, але це не так. На наш погляд, Інтелект є фактором академічного успіху, а академічний успіх є одним із багатьох проявів інтелекту. Саме навчання є важливим фактором розвитку інтелекту та його структурних елементів, розвитку механізмів інтелектуальної діяльності.

3.3. Індикація результатів кореляційних зв'язків структурних компонентів креативності та рівня інтелекту молодших школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України»

У наукових працях, присвячених дослідженню проблеми взаємозв'язку інтелекту й креативності, виділяються три підходи. Прихильники першого підходу вважають, що креативність є вираженням стійких особливостей індивіда та є свого роду основою його глибинної Я-концепції (Я. Пономарьов, Д. Богоявленська, О. Матюшкін, Н. Лейтес) [4], [27].

Представники другого напряму розглядають творчість як різновид інтелектуальної дії, лише в контексті якісного інтелекту (Д. Векслер, Г. Айзенк, Р. Стернберг) [9].

Науковці, що працюють у рамках третього підходу, розглядають інтелект як необхідну складову креативності (наприклад, Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Е. Торренс). Інтелект, який входить в структуру креативності, так чи інакше пов'язаний з творчими здібностями.

Згідно «теорії інтелектуального порогу» Е. Торренса, якщо IQ нижчий 115-120, інтелект і креативність утворюють єдиний фактор, але при IQ вище 120 творчі здібності стають незалежною величиною. Тому немає креативів з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькою креативністю. Теорія порогу пояснює парадокс, згідно з яким креативність та інтелектуальні здібності є двома окремими, але пов'язаними явищами. Суть порогового показника полягає в тому, що при зниженні розумової активності креативність значною мірою залежить від рівня інтелекту. Однак за межами певного

інтелектуального рівня ($IQ > 120$) креативність стає незалежною від інтелекту [9].

Е.Торренс, який продовжив роботу Дж. Гілфорда, показав у своїй роботі, що творчість може бути виражена лише при досить високому рівні інтелекту. Спостерігається певна залежність між результатами тесту IQ і дивергенції. Хоча високі показники дивергентного мислення не виявляються у людей з низьким інтелектом, люди з вищим IQ мають більше шансів виявити більший творчий потенціал, незважаючи на вищий IQ [61].

Тому вияв креативності можливий лише за наявності високого рівня інтелектуальних здібностей. Наступний механізм розвитку креативності прямо не корелює з розвитком інтелекту, але характеризується посиленням впливу мотиваційних і особистісних факторів.

В даному дослідженні ми спробували проаналізувати особливості прояву взаємозв'язку креативності та інтелекту у дітей молодшого шкільного віку, які навчаються за освітньою програмою «Інтелект України». В емпіричному дослідженні використовувались наступні психодіагностичні методики: для визначення рівня інтелектуального розвитку молодших школярів - тест «Прогресивні матриці Равена»; для визначення рівня креативності молодших школярів та її складових: опитувальник особистісної схильності до креативності за Г. Девісом, методика вивчення рівня невербальної креативності за Е. Торренсом і методика визначення креативної уяви «Домальовування фігур» за О. Дяченко.

Підсумки дослідження вказують, на те що рівень інтелектуального розвитку протестованих дітей молодшого шкільного віку коливається в інтервалі від 9 до 32 балів, що відповідає середньому рівню інтелекту за даною методикою (див. таблицю 3.3.).

Як бачимо з таблиці, найвища питома частка учнів із рівнем інтелектуальних можливостей явно вище середнього (53%), за ним йде середній рівень інтелекту (40%), далі рівень нижче середнього - 7% учнів, які можуть виявляти обмеження у розумінні складних або абстрактних концепцій.

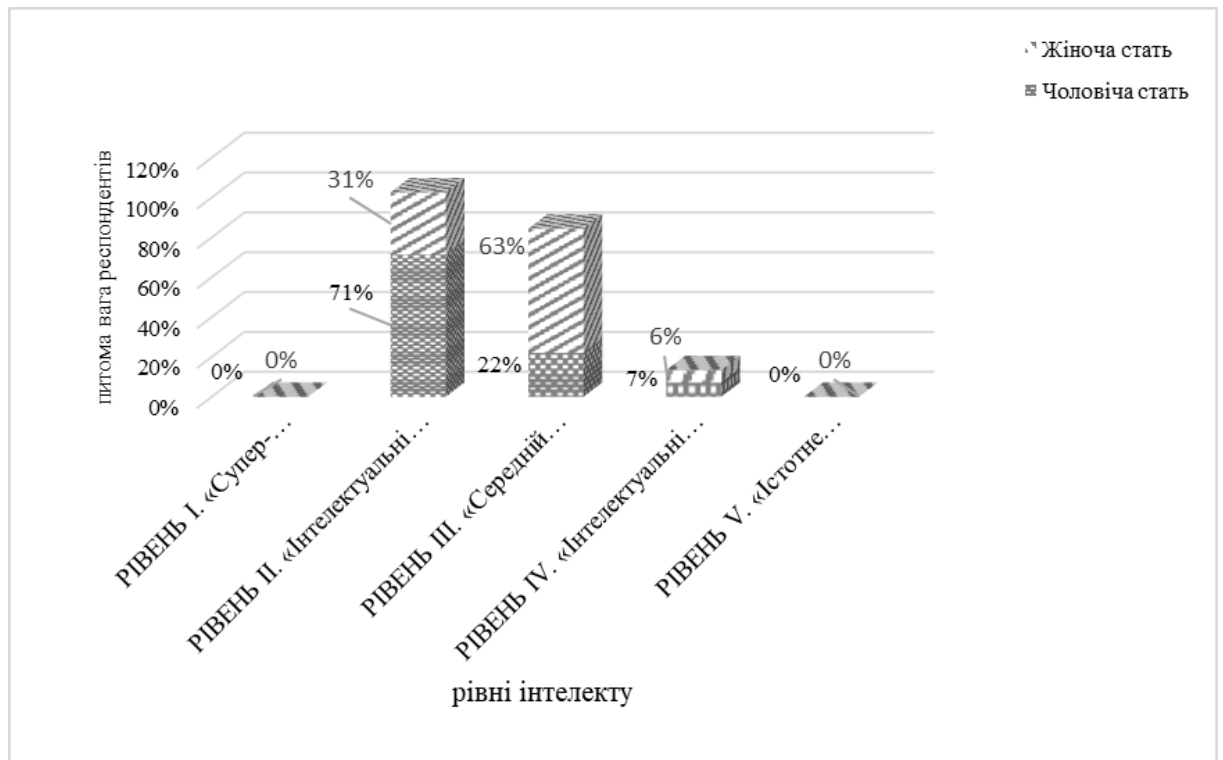
Рівні інтелектуального розвитку досліджуваних учнів молодшого шкільного віку

Рівні інтелекту	Всі учні				Хлопчики		Дівчатка	
	Кількість учнів	Питома частка %	бали середнє значення	середнє значення інтелект %	бали середнє значення	середнє значення інтелект %	бали середнє значення	середнє значення інтелект %
РІВЕНЬ I. «Супер-інтелектуал» 95%	0	0	0	0	0	0	0	0
РІВЕНЬ II. «Інтелектуальні можливості явно вище середнього» 75-90%	16	53	30	82	29	82	30	83
РІВЕНЬ III. «Середній інтелект» 25-75%	12	40	28	49	19	52	18	49
РІВЕНЬ IV. «Інтелектуальні можливості явно нижче середнього» 10-25%	2	7	9	25	9	25	9	25
РІВЕНЬ V. «Істотне зниження інтелекту» 0- 10%	0	0	0	0	0	0	0	0
Всього	30	100	23	64	26	71	21	58

Рівень I «Супер-інтелектуал» та рівень V «Істотне зниження інтелекту» в опитуваних не було виявлено, що свідчить про те, що досліджуваним школярам початкової школи притаманні середні показники інтелектуальних

здібностей і вони не відзначаються особливими чи навпаки істотно найгіршими рівнями інтелекту.

На рисунку 3.5. представлено питомі частки рівнів інтелекту в розрізі статевої ознаки респондентів. 71% хлопчиків мають вищий за середній рівень інтелекту, на відміну від дівчаток (31%). Натомість дівчатка (63%) переважають хлопчиків (22%) у середніх показниках розвитку інтелектуальних здібностей. Проте, спостерігаємо майже рівну питому вагу хлопчиків (7%) та дівчаток (6%) у показнику нижчого за середнього рівня інтелекту.

Рис. 3.5. Рівні прояву інтелекту молодших школярів освітньої програми «Інтелект України» за статевою ознакою

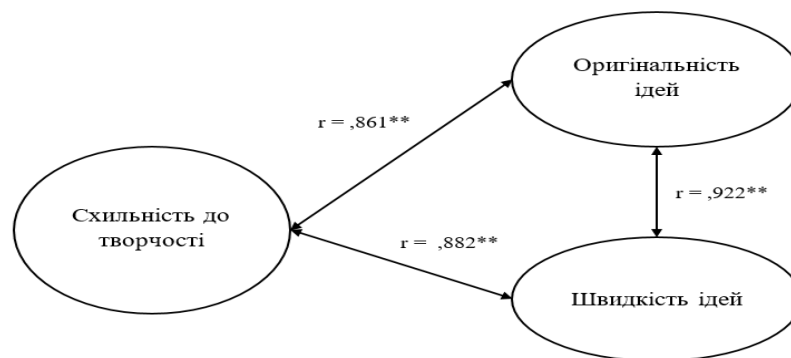
Перевага в рівнях інтелекту хлопчиків може свідчити про відмінність у когнітивному розвитку між групами хлопчиків і дівчаток. У хлопчиків може бути трохи інший темп розвитку мозкової системи порівняно з дівчатками, що може впливати на певні когнітивні функції.

Середній рівень інтелекту у досліджуваних школярів молодшого шкільного віку свідчить про те, що їхня когнітивна розвиненість знаходиться приблизно на середньому рівні порівняно з іншими дітьми в їхній віковій групі. Такі тести, як «Тест прогресивних матриць Равена», можуть оцінювати

цей рівень та визначати певні аспекти інтелекту, такі як абстрактне мислення, логіка та розв'язання проблем. Досліджувані школярі можуть ефективно розуміти та виконувати завдання відповідно до поданих інструкцій, здатність до їх абстрактного та логічного мислення зазвичай розвинена на середньому рівні. Учні можуть добре впоратися із поставленими завданнями та вивченням матеріалу. У школярів присутнє вміння розв'язувати проблеми на середньому рівні, а це вказує на те, що вони можуть ефективно застосовувати свої навички у різних ситуаціях. Проте, також слід пам'ятати, що інтелект є динамічним та може змінюватися з часом під впливом різних чинників, включаючи освіту та досвід.

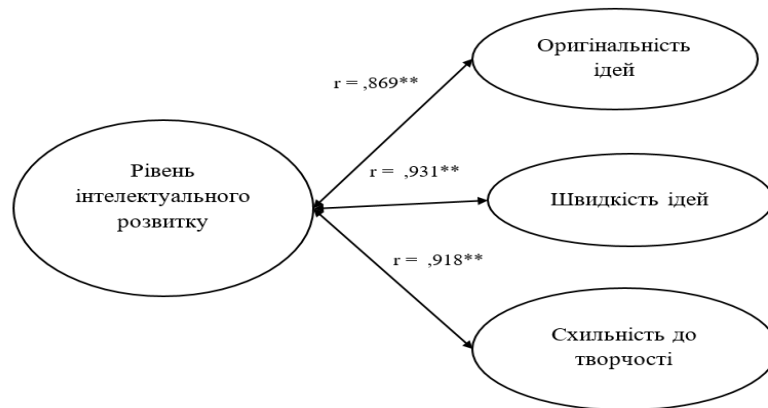
За результатами нашого дослідження було проведено кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язків між структурними компонентами креативності та рівня інтелекту молодших школярів. Кореляційний аналіз проводився на загальній вибірці всіх досліджуваних молодших школярів для встановлення специфічних зв'язків між показниками, що вивчаються. Задля досягнення поставленої мети ми застосували кореляційний аналіз Спірмена.

Рис. 3.6. Кореляційна плеяда взаємозв'язків між особистісною схильністю до творчості та компонентами креативності серед молодших школярів

Згідно отриманим даним, які наведені у кореляційній плеяді 3.6., ми спостерігаємо прямий взаємозв'язок між шкалою «Схильність до творчості» та шкалою «Швидкість ідей» ($r = 0,882$; $p \leq 0,05$) та шкалою «Оригінальність

ідей» ($r = 0,861$; $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що учні з вищим рівнем схильності до творчості схильні також мати вищу швидкість генерації ідей та виявляти більшу оригінальність у своїх думках. Іншими словами, висока схильність до творчості суттєво пов'язана із здатністю швидко генерувати ідеї і виражати їх оригінальність.

Рис. 3.7. Кореляційна плеяда взаємозв'язків між компонентами креативності та рівнем інтелекту серед дітей молодшого шкільного віку

Аналізуючи взаємозв'язки між компонентами креативності та рівнем інтелекту серед дітей молодшого шкільного віку, нам вдалось визначити прямий сильний кореляційний зв'язок між рівнем інтелектуального розвитку та шкалою «Швидкість ідей» ($r = 0,931$; $p \leq 0,05$), шкалою «Схильність до творчості» ($r = 0,918$; $p \leq 0,05$), шкалою «Оригінальність ідей» ($r = 0,869$; $p \leq 0,05$),

Слід зауважити, що взаємозв'язок між креативністю та інтелектом молодших школярів є досить складним явищем, оскільки ці феномени представляють різні аспекти психічного розвитку. Тим не менше, за допомогою кореляційного аналізу ми підтвердили гіпотезу і статистично вираховували, що діти з вищим рівнем інтелектуального розвитку демонструють більш виражені креативні здібності, зокрема оригінальність ідей, швидкість їх формування та схильність до творчості. Хочемо наголосити, що креативність та інтелект можуть розвиватися паралельно, доповнюючи один одного. Наприклад, творчий підхід до розв'язання завдань може сприяти розвитку

аналітичних та логічних навичок. Важливо враховувати, що діти є індивідуальними і розвиток креативності та інтелекту в кожній дитині може відбуватися у власному темпі та різним способом. Забезпечення різноманітних можливостей для творчого вираження та навчання може допомагати дитині розвивати обидві ці важливі аспекти.

Отже, ідея про пороговий ефект показників психометричного інтелекту відносно креативності підтверджується в тому сенсі, що в дітей молодшого шкільного віку із підпороговим значенням рівня інтелекту відмічається лінійна залежність між розвитком креативності та інтелекту.

3.4. Рекомендації батькам та вчителям щодо розвитку креативності учнів початкових класів, які навчаються по освітній програмі “Інтелект України”

Для формування креативних здібностей школярів у процесі навчання необхідно поєднувати їхню наочно-пізнавальну і творчу діяльність. Цілеспрямоване тренування гнучкості мислення, асоціативності, використання фантазії, інтуїції, уяви, дослідницьких методів навчання – все це сприяє розвитку творчих здібностей учнів. Крім того, однією з найголовніших умов розвитку креативних здібностей школярів є створення креативного навчально-розвиваючого середовища. Воно характеризується атмосферою взаємної пошани, дружелюбності, делікатності, створює комфортні умови для творчої роботи й розкриття індивідуальних здібностей кожної особистості, сприяє формуванню й розвитку креативного потенціалу учнів.

В. Роменець звертає увагу на те, що дорослі завжди спонукають дітей до творчості, воліють проявляти співчуття до невдач, терпіння навіть до дивних ідей, нетипових у реальному житті, також дослідник рекомендує утриматися від коментарів і звинувачень на адресу дитини. Проте, як показує практика, недостатньо створити сприятливі умови для виховання високотворчих дітей.

Не всі діти здатні прокласти шлях до креативності і підтримувати її тривалий час власними силами [39].

На думку О. Запорожця, для розвитку креативності у дітей молодшого шкільного віку необхідно розвивати у дітей складові креативності – креативне мислення та уяву [18].

Розвиток креативності відіграє значну роль в формуванні та розвитку особистості дитини. За обсягом принципової новизни результату видатний психолог Г. Костюк розрізняє чотири рівні креативності .

Найперший рівень креативності, вказує на сам процес, який приводить до відмінно нового оригінального результату чи продукту. Даний рівень включає наступні етапи:

- Перший етап (ігровий) – на даному етапі дорослі є вчителями чи наставниками, подають приклад для наслідування, а дитина пробує опанувати власні здібності, займається тим що їй. Діти можуть захоплюватися всім або, навпаки, чимось одним, але їх початковий ентузіазм може бути приглушений початковими труднощами.

- Другий етап (індивідуальності) - ключовими гравцями є індивідуальні наставники. На цьому етапі у дитини зазвичай проявляється бажання багато працювати і досягати хороших результатів.

- Третій етап (зростання) - дитині потрібен більш кваліфікований вчитель, який буде головним оцінювачем її успішності. На цьому етапі дуже важлива конкуренція, щоб мати мотивацію та досягати результатів.

- Четвертий етап (майстерності) - якщо дитина справді талановита, вона стане справжнім майстром своєї справи. Таке трапляється рідко, таких успіхів досягають дуже мало школярів, але кожен з них вчиться творчо мислити, шукати багаторазове вирішення проблем, тобто досягає певного рівня креативності. Зрозуміло, що такий рівень креативності властивий досить вузькій групі творчих геніїв і є прерогативою еліти людства.

Другий рівень креативності стосується продуктів, які є новими для більшої кількості людей (наприклад, у певній країні світу). Деякі винаходи

з'являються одночасно в різних країнах або на певній відстані, але відповідний рівень креативності, безумовно, дуже високий.

Третій рівень характеризує новизну творчих продуктів для значно меншої та більш обмеженої групи.

Четвертий рівень характеризує креативність. Ця новизна суб'єктивна і відносна, має значення лише для людини, яка щось створює. Проте такий обмежений обсяг креативності на цьому рівні не означає, що він є неважливим першим кроком в оволодінні вищими рівнями креативності та формуванні загальних творчих умінь і навичок [20].

Є. Гергель зауважує, що існують різні підходи та рекомендації для розвитку креативності школярів. В тому числі, на думку Дж. Сміта, важливо сформувані важливі умови, для того щоб навчання креативності було реальним:

1) фізичні - гарантує наявність матеріалів для творчості та готовність до дій з ними.

2) соціально-економічні – учні повинні мати зовнішнє відчуття безпеки. Тобто усвідомлювати, що їхні творчі прояви не будуть негативно оцінені дорослими.

3) Психологічний – школярі розвивають почуття внутрішньої безпеки, свободи завдяки підтримці дорослих у їхніх творчих починаннях [9].

Розглянемо способи, які допоможуть батькам і вчителям розвинути у молодших школярів таку важливу у сучасному суспільстві навичку, як креативність.

1. Обмеження надмірної кількості правил. Таким чином учні зможуть вільно проявляти фантазію, будуть вмотивованими на створення креативних підходів до діяльності.

2. Прививати школярам прихильність до культури та мистецтва. Сучасні дослідження свідчать, що слухаючи музику, мозок працює в такому режимі, який за інших обставин ніколи і не реагує. Він значно інтенсифікує свою роботу і вибудовує нейронні зв'язки.

3. Гра у варіації разом з учнями. Усі дитячі ігри — це безперервний процес створення креативу. Найефективніше впливає на розвиток креативності – варіації. Це гра на розвиток уяви і вона посідає чи не найактуальніше місце в становленні креативності молодших школярів.

4. Формування звички сприймати життя позитивно. Позитивне світосприйняття - це не лише невиправний оптимізм, але й здатність мислити продуктивно. Оптиміст у будь-якій ситуації шукає для себе корисну складову і способи її розвинути і сам цей пошук вже і є складовою креативності, яку можна плекати й помножувати.

5. Важливо не перевантажувати молодшого школяра складними мисленнєвими операціями, давати можливість відпочивати і проводити вільний час за його власним вибором та бажанням. Кожна дитина має мати час на роздуми, на відпочинок і вільну гру. Вони є обов'язковою умовою для роботи креативного мислення. Гра виступає елементом креативності.

6. Систематичне проведення ігор із застосуванням всього спектру мовленнєвого апарату. Дітям варто давати легкі та цікаві вправи на розвиток креативності. До прикладу, знайти зайве слово серед випадкових або побудувати логічний ланцюжок від одного слова до іншого тощо, або описати випадковий предмет, та вигадати, як цей предмет можна використати не за призначенням. Необхідно давати учням можливість висловити власну думку, якою б вона не була.

7. Створення історій з випадкових слів. Можна грати у таку гру в класі: обирати випадкові слова, наприклад ткнувши наосліп в книгу, і дати можливість бажаним спробувати скласти з ними історію. Така гра тренує творчість конструювання. Спочатку історії можуть бути примітивними, але згодом ставатимуть дедалі цікавішими.

8. Головне завдання вчителя – навчити дітей формулювати власну точку зору, висловлювати її і аргументувати – не тому, що я так вирішив, а тому що на все є причина. Окрім того, важливо пам'ятати, що діти можуть бути

невпевнені в собі, бояться, що їх будуть засуджувати. Через це вони можуть бояться сказати про свої певні думки, тому про це теж важливо говорити.

Тож креативності потрібен постійний розвиток і джерело енергії, широта поглядів, оптимізм, а також відпочинок. Розвиток творчої активності молодших школярів вимагає впровадження в навчально–виховний процес активних форм і методів навчання, що значною мірою могли б забезпечити формування дивергентного мислення, проблемного бачення, фантазії та уяви учнів. Завдання вчителя полягає у відмові від репродуктивного навчання, активізації проблемно-пошукової діяльності учнів, які під супроводом учителя формулюють проблеми, шукають шляхи їх розв'язку, отримують результат. Такий вид діяльності сприяє підвищенню самооцінки учнів.

Отже, найважливішою умовою розвитку та стимулювання креативності є комплексне і системне використання методів й прийомів. Обов'язково повинна бути мотивація завдання – це не просто спонукання, а ефективна мотивація та поведінка, здатність дітей сприймати завдання, поставлені дорослими, навіть якщо вони не вирішують їх самостійно.

Відповідно, організовуючи життєдіяльність молодших школярів у сім'ї та школі, слід сміливіше запроваджувати експерименти, дослідди; надавати дітям можливість і право самостійно приймати рішення, формулювати елементарні гіпотези, доводити, обґрунтовувати та відстоювати свою точку зору.

Це буде сприяти розвитку в дитини допитливості, здатності творчо переробляти пережиті життєві враження, збагачувати індивідуальний досвід, розширювати асоціативний ряд, втілювати творчу уяву в реальній дійсності, розв'язувати нескладні життєві проблеми.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних джерел із досліджуваної проблеми та результати емпіричного дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки:

1. Аналіз зарубіжних та вітчизняних підходів до категорії «креативність» дозволяє зробити висновок щодо різноманітності поглядів у психологічній думці на її природу, структуру, шляхи формування та недостатню розробленість питання щодо розвитку креативних здібностей у школярів молодшого шкільного віку.

2. Згідно з поглядами багатьох вчених, креативність - це здатність генерувати нові й оригінальні ідеї, вирішувати проблеми у нетрадиційний спосіб, а також виявляти гнучкість мислення та інноваційний підхід у різних ситуаціях. Основними параметрами креативності є творча продуктивність, оригінальність, гнучкість, деталізація. Складовими креативності є креативна увага, креативне мислення, креативна грамотність.

3. Розвиток креативності сприяє розвитку особистості дитини в цілому. Основою креативних здібностей є загальні здібності. З психологічної точки зору, молодший шкільний вік є сприятливим періодом для розвитку креативності, тому що в цьому віці діти надзвичайно допитливі, у них є велике бажання пізнавати навколишній світ.

4. У ході проведеного емпіричного дослідження виявлено, що половина школярів, які навчаються по освітній програмі «Інтелект України», мають середні показники креативності, тобто підходять до виконання завдань формально, не використовуючи оригінальні, незвичні шляхи виходу з проблемних ситуацій; не дають логічних відповідей; не здійснюють вибір адекватного рішення, відповідного поставленій меті. При цьому, спостерігається тенденція до переваги питомої частки показника високого та низького рівнів креативності у дівчаток, на відміну від хлопчиків. Проте, середній рівень прояву креативності більш характерний для хлопчиків на противагу дівчаткам.

Рівень сформованості креативного мислення у значної частини досліджуваних школярів відповідає нижчим показникам за нормативне значення. Це свідчить про те, що їм не притаманно генерувати власні ідеї, пропонувати нестандартні рішення проблемних ситуацій, удосконалювати об'єкт та додавати деталі, висувати різноманітні гіпотези. Слід зауважити, що у дівчаток спостерігається більш яскравіша вираженість таких критеріїв креативного мислення, як гнучкість, оригінальність та розробленість мислення, на відміну від хлопчиків. Проте, у досліджуваних хлопчиків виявлені вищі показники варіативності та швидкості мислення.

У половини молодших школярів, які навчаються за освітньою програмою «Інтелект України», було виявлено середній рівень розвитку креативної уяви. Це свідчить про те, що вони схильні до вирішенні творчих завдань, прагнуть до новизни, але намагаються уникати ризикованих рішень. При цьому, високий та низький рівні розвитку креативної уяви властиві в більшій мірі дівчаткам, аніж хлопчикам. Проте, хлопчики мають перевагу в середніх показниках даного компоненту креативності.

5. За результатами тестування був виявлений у половини досліджуваних учнів рівень вищий за середнє значення розвитку інтелекту, тобто в них добре розвинені вміння розв'язувати складні завдання, аналізувати інформацію, швидко навчатися та висувати нові ідеї. Якщо більшість хлопчиків мають вищий за середній рівень інтелекту, то у більшості дівчаток переважають середні показники розвитку інтелектуальних здібностей.

6. Здійснено також спробу проаналізувати особливості прояву взаємозв'язку креативності та інтелекту досліджуваних дітей молодшого шкільного віку. Коефіцієнт кореляції між рівнем та складовими креативності та рівнем інтелекту є значущим, що підтверджує тісний зв'язок інтелекту з креативністю в молодшому шкільному віці. Інтелект та креативність прямо пропорційно пов'язані величини: із зростанням загального рівня інтелекту зростає рівень креативності і навпаки.

7. На основі отриманих результатів було розроблено рекомендації для батьків та вчителів, виокремлені способи розвитку та покращення рівня креативності молодших школярів. Дані рекомендації передбачають стимуляцію розвитку уяви та креативних навичок, створення умов для креативного мислення, розширення нових знань та досвіду, сприяння в розвитку колективної роботи, врахування індивідуальних здібностей.

8. Перспективами подальших досліджень проблеми є емпіричне вивчення співвідношення стильових і продуктивних характеристик інтелектуальної діяльності, взаємозв'язку креативності з мотиваційно-особистісними особливостями учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьєв Б. Вибрані твори. Тернопіль, Мандрівець 2014. 287 с.
2. Андрієвська В.В. Психологія творчої праці вчителя. Творчість учителя іноземної мови / За ред. М.Я. Дем'яненка. Київ, 1978. С.27–36.
3. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: Монографія / За ред. О.А. Дубасенюк. Житомир, 2012. С.14–41.
4. Богоявленська Д.Б. Психологія творчих здібностей. Львів, 2012. 320 с.
5. Венгер Л. А. Розвиток творчості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Питання психології. 2012. № 4. с.24-33. № 4. С. 24-33.
6. Виготський Л.С. Уява і творчість у молодшому віці. Львів, 2017. 218с.
7. Войтенко О.В. Розвиток творчих здібностей школярів на уроках літератури. Педагогіка та психологія: зб. наук. пр. Харків, 1997. С. 17–21.
8. Вольна М. Поняття інтелекту та його складових у зарубіжній психолого-педагогічній науці. Наук. керівник: доц. Винничук О.Т. Студентський науковий вісник. 2017. № 42. С. 163-165.
9. Гергель Є. Стан вивчення проблеми креативності у зарубіжній та вітчизняній психології. Вісник Харківського університету. 2012. №517. С. 26-71.
10. Гончаренко С.У. Професійна освіта: словник / За ред. Н.Г. Ничкало. Київ, 2000. 380 с.
11. Давидов В.В. Психічний розвиток молодших школярів. Київ, 2015. 160 с.
12. Дунаєва О.М. Формування педагогічної креативності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю - 13.00.04. Вінниця, 2008. 20 с.
13. Дяченко О.М. Уява дошкільника. Львів, 2013. 144 с.

14. Дяченко О.М. Про основні напрями розвитку творчості у дітей дошкільного віку. Питання психології. 2017. №16. С. 2-8.
15. Ельконін Д.Б., Давидов В.В. Психологія навчання. Харків, 2014. 232с.
16. Єфіменко С.М. Інтелектуально-творчий потенціал педагога: структура, зміст, шляхи діагностики та розвитку: Навчально-методичний посібник. Кропивницький, 2021. 104 с.
17. Іщук О. Формування креативного мислення молодших школярів засобами дидактичної гри у процесі навчання. Формування компетентного фахівця в інноваційному освітньому середовищі України: Збірник матеріалів XXIII міжнар. наук. конф. [За заг. редакцією М.О. Мороз, Ю.В. Ївженка]. Бар, 2021. С.76-80.
18. Запорожець О.В. Творчий розвиток дитини. Луцьк, 2016. 230 с.
19. Кокур О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. Київ, 2011. 281 с.
20. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей. Київ, 1963. 80 с.
21. Кремень В. Енциклопедія освіти /– К. , 2008. – 1040 с.
22. Кудрявцев В.Т., Синельников В.В. Розвинуте дитинство і розвивальна освіта: культурно-історичний підхід. У 2-х ч. Ч. I. Івано-Франківськ, 2017. 158 с.
23. Куцевол О.М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02. Київ. 2007. 46 с.
24. Кучерявий О.Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (аспект самоформування вмінь організовувати творчість дітей). Київ, 1998. 155 с.
25. Максименко С.Д. Загальна психологія. Київ, 2000. 256 с.
26. Максименко С.Д. Розвиток психіки в онтогенезі. Київ, 2002. 319 с.
27. Матюшкин А.М., Снек Д.А. Одаренные и талантливые дети. Вопросы психологии. 1982. №4. С. 88-97.

28. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. СПб., 1989. 432 с.
29. Моляко В.О. Стратегії творчої діяльності: школа. Київ, 2008. 702 с.
30. Моляко В. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 8. С. 1–4.
31. Момот Л.Л., Шелестова Л.В. Щодо проблеми формування творчих здібностей у процесі навчання. Педагогіка і психологія. 2017. №2. С.53-59.
32. Онуфрієва Л.А., Чайковська О.М. Психологічні засади розвитку креативності у дітей дошкільного віку. Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості: зб. наук. праць за матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. Херсон, 2021. С. 197-199
33. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал. Житомир, 2016. Вип. 11. С.120–131.
34. Павленко В.В. Розвиток креативності молодших школярів: Монографія / За ред. проф. О.Є. Антонової. Житомир, 2017. 158 с.
35. Павленко В. Формування креативної особистості: виклики часу й нові контексти розвитку. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том IV: Зміни та синергія в розвитку науки та освіти [колективна монографія] / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Херсон – Київ: Посвіт, 2020. С.167-177.
36. Павлюх В.В. Розвиток креативності в учнів різного віку: Навч.-метод. посіб. Київ, 2023. 72 с.
37. Пашнев Б.К. Психодіагностика обдарованості. Харків, 2007.128 с.
38. Побірченко Н.А., Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Психологічний словник. Київ, 2007. 274с.
39. Роменець В.А. Психологія творчості: Навч. посібник. 3-тє вид-я. Харків, 2016. 288 с.
40. Рубінштейн С.Л., Гіпенрейтер Ю. Проблема творчості та питання психологічної теорії. Тернопіль, 2012., 604 с.

41. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія. Київ, 1996. 406 с.
42. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2002. 40 с.
43. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія. Київ, 2006. 424 с.
44. Стернберг Р., Григоренко Е. Модель структури інтелекта Гилфорда: структура без фундамента. Основные современные концепции творчества и одаренности / Ред. Д.Б. Богоявленская. Москва, 1976. С. 111-127
45. Теплов Б.М. Способности и одаренность. - У кн.: Психология индивидуальных отменностей. За ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, Ст Я. Романова.: М., 1982. - С. 416.
46. Ткаченко Л.І. Креативність і творчість: сучасний контент. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. № 9–10 (28–29). С. 32–35.
47. Торренс Е. Діагностика невербальної креативності. Скорочений варіант тесту. Практична психологія і соціальна робота. 2013. № 1. С. 25-37.
48. Ходонович Л. Дитина і творче мислення. Харків, 2014. 198 с.
49. Хупавцева Н. Проблема креативності особистості та механізми її прояву. ОСВІТА РЕГІОНУ. 2013. №3. С. 32–35.
50. Шахіна І.Ю., Цимбал Т.О. Формування креативного мислення молодших школярів у процесі навчання. Вісник Черкаського університету. 2018. № 3. Серія «Педагогічні науки». С.125-132.
51. Юркевич В.С. Досвід розвитку креативності у обдарованих дітей. Народна освіта. 2012. №2. С. 153-156.
52. Яланська С.П., Пільгук Т.С. Психологія розвитку педагогічної творчості: Навч. посіб. Полтава, 2015. 114 с.
53. Яценко Т.В. Особливості дослідження творчої уяви обдарованих дошкільників. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Випуск 9. 2016. С. 540 - 545.

54. Amabile T.M. The Social Psychology of Creativity. N.Y., 1983. 415 s.

55. Cattell R.B. Theory of fluid and crystallized intelligence. A critical experiment. J. Educ. Psychol. 1963. V. 54. P. 1–22.

56. Leonard D., Swap W. Forstering creativity: expert solutions to everyday challenge. Harvard University Press. 2013. P. 3-5.

57. Lubart T., Pachteau C., Jacque A.Y., Caroff X. Children's creative potential: an empirical study of measurement issues. Learning and Individual Differences. 2010. № 20. P. 388–392.

58. Spearman Ch. The abilities of man. N.Y., 1927.

59. Szmidt K.J. ABC kreatywności. Difin, Warszawa, 2010. S. 8–10.

60. Thurstone L.L. Primary mental abilities. Chicago : The Univ. of Chicago Press, 1969

61. Torrance E. The Search for Satori and Creativity. Buffalo; New York, 1979. P. 259–271.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис) Мессенко В.